

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ
імені ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО»
Факультет соціології і права
Кафедра соціології**

«До захисту допущено»
В.о. завідувача кафедри
_____ Максим ЄНІН
«__» _____ 20__ р.

**Кваліфікаційна робота
на здобуття ступеня бакалавра
за освітньо-професійною програмою «Врегулювання конфліктів та
медіація»
спеціальності 054 «Соціологія»
на тему: «Українська література як засіб подолання колоніальної
спадщини: соціокультурні конфлікти та процеси деколонізації»**

Виконала:

студентка IV курсу, групи СЛз-11
Гута Ксенія Василівна _____

Керівник:

Доцент кафедри соціології, кандидат
філософських наук, доцент
Коломієць Тетяна Володимирівна _____

Рецензент:

Доцент кафедри історії, кандидат
історичних наук, доцент
Перга Юрій Миколайович _____

Засвідчую, що у цій дипломній роботі
немає запозичень з праць інших авторів
без відповідних посилань.
Студентка _____

Київ – 2025 року

НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ
імені ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО»
Факультет соціології та права
Кафедра соціології

Рівень вищої освіти – перший (бакалаврський)

Спеціальність 054 – «Соціологія»

Освітньо-професійна програма «Врегулювання конфліктів та медіація»

ЗАТВЕРДЖУЮ

В.о. завідувача кафедри

_____ Максим ЄНІН

«___» _____ 20__ р.

ЗАВДАННЯ

на кваліфікаційну роботу студентці

Гуті Ксенії Василівні

1. Тема роботи «Українська література як засіб подолання колоніальної спадщини: соціокультурні конфлікти та процеси деколонізації», керівник роботи доцент кафедри соціології, кандидат філософських наук Коломієць Т.В, затверджені наказом по університету від « 11 » червня 2025 р. № 1981-с.
2. Термін подання студентом роботи: 11 червня 2025.
3. Об'єктом дослідження є українська література як соціокультурне явище в умовах колоніального та постколоніального контексту.
Предметом дослідження є форми і стратегії літературного спротиву колоніальній політиці.
4. Зміст роботи:
 - Розділ 1. Колоніалізм та літературний дискурс: Теоретичні основи аналізу
 - 1.1. Колоніалізм як соціокультурний конфлікт
 - 1.2. Література як інструмент формування колоніальної ідеології.
 - 1.3. Імперський дискурс та колоніальна репрезентація українців у літературі
 - Розділ 2. Українська література в контексті колоніалізму та постколоніалізму
 - 2.1. Українська література як форма спротиву колоніальній політиці
 - 2.2. Неколоніальна залежність та літературна деколонізація
 - Розділ 3. Дослідження: “Сприйняття постколоніальних тем у сучасній українській прозі: контент-аналіз читацьких рецензій і критики”

- 3.1 Методика та організація дослідження
- 3.2 Результати контент-аналізу рецензій: постколоніальні мотиви у рецепції творів
- 5. Перелік ілюстративного матеріалу: презентація - 10 слайдів.
- 6. Дата видачі завдання: 14 квітня 2025 р.

Календарний план

№ з/п	Назва етапів виконання дипломної роботи	Термін виконання етапів роботи	Примітка
1	Визначення напрямку дослідження	Жовтень – листопад 2024	
2	Формування джерельної бази дослідження	Листопад 2024	
3	Складання розгорнутого плану	Грудень 2024	
4	Написання вступу до роботи (визначення об'єкту, предмету, мети та завдань)	Січень 2025	
5	Підготовка і написання I розділу «Колоніалізм та літературний дискурс: Теоретичні основи аналізу» кваліфікаційної роботи	Лютий-березень 2025	
6	Написання II розділу «Українська література в контексті колоніалізму та постколоніалізму» кваліфікаційної роботи	Березень 2025	
7	Написання III розділу Дослідження: «Сприйняття постколоніальних тем у сучасній українській прозі: контент-аналіз читацьких рецензій і критики» кваліфікаційної роботи	Квітень 2025	
8	Написання висновків, анотації, оформлення джерельної бази	Травень 2025	
9	Передача кваліфікаційної роботи на кафедрі	11 червня 2025	

Студентка

Ксенія ГУТА

Керівник роботи

Тетяна КОЛОМІЄЦЬ

Анотація

Гута К. В. Українська література як засіб подолання колоніальної спадщини: соціокультурні конфлікти та процеси деколонізації – На правах рукопису. Кваліфікаційна робота за напрямом 054 «Соціологія». – Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», кафедра соціології. – Київ, 2025. – 75 с., список джерел з 61 найменувань.

Метою дослідження є аналіз української літератури як засобу подолання колоніальної спадщини та як інструменту деколонізації в культурному, соціальному й ідентифікаційному вимірах. У роботі досліджено функціонування української літератури в колоніальному контексті, форми спротиву Російській імперії та СРСР, а також постколоніальні конфлікти у творчості сучасних українських авторів.

Методи дослідження включають контент-аналіз художніх текстів і читацьких рецензій, історико-культурний аналіз, соціологічне прочитання літератури як публічного висловлювання, а також інтерпретацію через постколоніальну теорію, рецептивну естетику та соціологію культури.

У результаті доведено, що українська література стала простором культурного спротиву, формування пам'яті, ідентичності та нової етичної норми. Практична значущість дослідження полягає у можливості його використання в соціогуманітарній освіті, літературній критиці, культурній політиці та формуванні національного деколонізованого канону.

Ключові слова: українська література, колоніалізм, постколоніалізм, неокolonіалізм, деколонізація, соціокультурні конфлікти, Російська імперія, СРСР, національна ідентичність, пам'ять, мова, фольклоризація, цензура, літературний спротив, поезія, публічна сфера, травма, культурна політика, дисиденти, війна, література свідчення.

Abstract

Huta K. V. Ukrainian Literature as a Means of Overcoming Colonial Legacy: Socio-Cultural Conflicts and Decolonization Processes – Manuscript form. Qualification thesis in the field of study 054 “Sociology”. – National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”, Department of Sociology. – Kyiv, 2025. – 75 pages, list of references includes 61 sources.

The aim of this research is to analyze Ukrainian literature as a means of overcoming colonial legacy and as an instrument of decolonization in cultural, social, and identity dimensions. The study explores the functioning of Ukrainian literature in a colonial context, forms of resistance to the Russian Empire and the Soviet Union, as well as postcolonial conflicts in the works of contemporary Ukrainian authors.

The research methods include content analysis of literary texts and reader reviews, historical and cultural analysis, sociological interpretation of literature as a form of public expression, and theoretical frameworks from postcolonial theory, reception aesthetics, and the sociology of culture.

The study demonstrates that Ukrainian literature has become a space of cultural resistance, memory formation, identity reconstruction, and the articulation of a new ethical norm. The practical significance of the research lies in its applicability to humanities education, literary criticism, cultural policy, and the development of a national decolonized canon.

Keywords: Ukrainian literature, colonialism, postcolonialism, neocolonialism, decolonization, sociocultural conflicts, Russian Empire, USSR, national identity, memory, language, folklorization, censorship, literary resistance, poetry, public sphere, trauma, cultural policy, dissidents, war, literature of testimony.

ЗМІСТ

ВСТУП	8
РОЗДІЛ 1. КОЛОНІАЛІЗМ ТА ЛІТЕРАТУРНИЙ ДИСКУРС: ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ АНАЛІЗУ	12
1.1. Колоніалізм як соціокультурний конфлікт	12
1.2. Література як інструмент формування колоніальної ідеології.....	17
1.3. Ідеологічний та культурний тиск Російської імперії і СРСР на українську літературу	21
РОЗДІЛ 2. РОЗДІЛ 2. УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА В КОНТЕКСТІ КОЛОНІАЛІЗМУ ТА ПОСТКОЛОНІАЛІЗМУ.....	28
2.1. Українська література як форма спротиву колоніальній політиці	28
2.2. Неоколоніальна залежність та літературна деколонізація.....	35
РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДЖЕННЯ «СПРИЙНЯТТЯ ПОСТКОЛОНІАЛЬНИХ ТЕМ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ: КОНТЕНТ-АНАЛІЗ ЧИТАЦЬКИХ РЕЦЕНЗІЙ І КРИТИКИ»	43
3.1 Методика та організація дослідження	43
3.2 Результати контент-аналізу рецензій: постколоніальні мотиви у рецепції творів	46
3.3 Узагальнення та інтерпретація результатів.....	58
ВИСНОВКИ.....	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	71

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Питання подолання колоніальної спадщини є одним із центральних викликів для української гуманітарної думки, особливо в контексті повномасштабної війни Росії проти України та актуалізації боротьби за національну ідентичність. Українська культура та література впродовж століть перебували під системним тиском імперських структур — спочатку Російської імперії, а згодом Радянського Союзу. Цей вплив мав багатовимірний характер — від політичного та мовного до символічного й культурного. В таких умовах саме література відіграла ключову роль як засіб опору, форма збереження історичної пам'яті та інструмент критичного осмислення колоніального досвіду.

Зростання інтересу до теми також зумовлене посиленням соціокультурних конфліктів, спричинених багатовіковим нав'язуванням чужої культурної норми, мовної політики, історичної пам'яті. Літературний текст у цьому контексті виступає не лише засобом художнього зображення, а й простором артикуляції травм, спротиву, культурної боротьби. Саме через літературу соціокультурні напруження набувають чітких форм, стають доступними для суспільної рефлексії та критичного переосмислення.

У сучасній історії, зокрема після подій 2014 і 2022 років, українська література ще більше посилила свою роль у процесах культурної деколонізації. Вона не лише фіксує досвід війни, втрати та травми, а й активно формує нові уявлення про українську суб'єктність, повертає голос маргіналізованим спільнотам, деконструює імперські кліше. Водночас вона відображає складні соціокультурні конфлікти, що постають унаслідок протистояння між колоніальним спадком і прагненням до культурної автономії. Взаємодіючи з медіа, освітою, публічним дискурсом, література впливає як на внутрішню трансформацію українського суспільства, так і на міжнародне сприйняття України. Відтак, вона постає не лише як естетична категорія, а як важливий інструмент постколоніального спротиву та національного самовизначення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Бакалаврська кваліфікаційна робота підготовлена в рамках ініціативної науково-дослідницької теми кафедри соціології КПІ імені Ігоря Сікорського: «Соціологічні та політологічні дослідження конфліктів в контексті динаміки модерну: від теорії до врегулювання».

Стан наукової розробленості дослідження. Питання колоніалізму та його культурних наслідків активно вивчається у межах постколоніальних студій. Класичні роботи Е. Саїда, Ф. Фанона заклали основи для розуміння того, як літературні тексти відтворюють і легітимізують колоніальну владу, репрезентують колонізованого як «іншого» та водночас можуть ставати інструментом спротиву. Ідеї рецептивної естетики (Г.-Р. Яус) і соціології культури (П. Бурдьє) відкрили перспективи розгляду літератури не лише як відображення реальності, а як соціального актора, здатного впливати на формування колективної ідентичності.

В українському науковому дискурсі тема постколоніальних впливів представлена в працях Миколи Рябчука, Тамари Гундорової, Віри Агеевої, Оксани Забужко, Маріам Найєм. Вони досліджують імперський тиск на українську культуру, мову та пам'ять, аналізують літературу як архів травми, поле боротьби за суб'єктність і простір деколоніального переосмислення. Разом з тим, недостатньо розробленими залишаються міждисциплінарні підходи, що поєднують літературний аналіз з соціологічним — зокрема у вивченні рецепції постколоніальних тем у сучасному суспільстві, що і визначає наукову новизну цієї роботи.

Метою цієї дипломної роботи є аналіз української літератури як інструменту подолання колоніальної спадщини, зокрема шляхом виявлення форм спротиву імперському дискурсу, постколоніальних конфліктів у сучасній прозі та трансформації образу імперії після 2014 і 2022 років, а також шляхом емпіричного дослідження сучасного літературного процесу та рецепції деколонізаційних тем у текстах українських авторів.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі **завдання**:

- Розкрити теоретичні засади колоніалізму, імперського дискурсу та функцій літератури в системі колоніальної влади.
- Дослідити українську літературу як засіб культурного спротиву імперській політиці.
- Визначити ключові постколоніальні конфлікти у творчості сучасних українських письменників (О. Забужко, С. Жадана, Т. Горіха Зерня, Ю. Андруховича).
- Окреслити зміни в образі Росії в українській прозі після 2014 та 2022 років і проаналізувати особливості нових жанрів (щоденники, фронтова проза, публіцистика).
- Показати роль української літератури у формуванні суб'єктності, опору культурній меншовартості та у відновленні мовної автономії.
- Проаналізувати рецепцію постколоніальних тем у сучасній українській прозі за допомогою контент-аналізу читацьких рецензій і критичних матеріалів.

Об'єкт дослідження є українська література як соціокультурне явище, що функціонує в умовах колоніального, постколоніального та неоколоніального контекстів.

Предмет дослідження виступають механізми формування, репрезентації та подолання колоніальної спадщини у творах української літератури XVIII–XXI століть, а також соціологічні аспекти сприйняття цих текстів як чинників культурної пам'яті, опору та ідентичності.

Методи дослідження. У дипломній роботі застосовано змішаний підхід, який поєднує методи якісного та кількісного аналізу. Основним емпіричним методом виступає контент-аналіз читацьких рецензій і критичних матеріалів до обраних творів сучасної української прози.

Теоретична та практична цінність роботи. Теоретична цінність полягає в поєднанні підходів постколоніальної теорії, соціології культури та літературознавства для аналізу української літератури як засобу символічного спротиву. Дослідження осмислює літературний текст як соціальну реальність,

що відтворює і трансформує уявлення про ідентичність, владу й історичну пам'ять.

Практична цінність полягає у застосуванні результатів дослідження в соціологічному аналізі культурних змін, формування колективної ідентичності та вивченні рецепції літератури в суспільстві. Робота може бути корисною для соціологів, які досліджують взаємозв'язок між культурою, мовою та владою, а також для викладання дисциплін із соціології культури та постколоніальних студій.

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. У першому розділі подано теоретичні основи дослідження колоніалізму та літературного дискурсу. У другому — проаналізовано українську літературу як форму спротиву колоніальній політиці. Третій розділ містить емпіричне дослідження читацької рецепції постколоніальних мотивів у сучасній українській прозі.

РОЗДІЛ 1. КОЛОНІАЛІЗМ ТА ЛІТЕРАТУРНИЙ ДИСКУРС: ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ АНАЛІЗУ

1.1. Колоніалізм як соціокультурний конфлікт

Колоніалізм як явище пройшов складний шлях трансформації: від системи географічного панування над віддаленими територіями до структури культурного, політичного та економічного контролю, яка могла існувати навіть у межах однієї держави. Первинні уявлення про колоніалізм формувалися в епоху Великих географічних відкриттів (XV-XVII століття), коли європейські держави встановлювали контроль над віддаленими територіями в Азії, Африці, Америці та Океанії. Однак, з часом ці уявлення змінилися, відкриваючи нові горизонти для розуміння колоніального панування.

У ранньомодерний період колоніями вважалися лише ті території, що були фізично віддаленими від метрополії, тобто основної території держави-колонізатора. Європейські держави — Іспанія, Португалія, Великобританія, Франція, Нідерланди — створювали мережі колоній в Америці, Індії, Південно-Східній Азії та Африці.

Карл Маркс у «Капіталі» (1867/1976) та інших працях використовував термін колоніалізм для опису економічної експлуатації колоній капіталістичними державами. Він розглядає колоніалізм як інструмент накопичення капіталу та розширення впливу імперіалістичних держав (Marx, 1867/1976).

Основні ознаки колоніалізму того періоду були територіальна віддаленість, економічна експлуатація та ідеологія «цивілізованих місій». Колонії були розташовані за тисячі кілометрів від метрополій, що ускладнювало управління та контроль. Їх також використовували як джерела сировини (золото, срібло, спеції, цукор) та ринок для збуту товарів метрополії. Колоніальні держави виправдовували своє панування ідеєю «цивілізаційної місії» — принесення «просвітництва» та «прогресу» «відсталим» народам.

Британська Індія була класичним прикладом експлуатаційного колоніалізму, де інфраструктура колонії слугувала виключно економічним

інтересам Великобританії. Під час британського панування Індія була перетворена на сировинний додаток до британської економіки та ринок збуту для британських товарів, що мало катастрофічні наслідки для місцевого населення. Інфраструктура, яку британці розвивали в Індії, слугувала передусім колоніальним інтересам і лише частково сприяла модернізації країни (Tagur, 2016).

Однією з головних ознак колоніальної експлуатації було перетворення Індії на джерело сировини для британської промисловості. Бавовна, чай, індиго, опіум та інші товари експортувалися до Великобританії для подальшої переробки, а готова продукція поверталася на індійський ринок, знищуючи місцеве ремісництво та промисловість.

Особливо згубними були наслідки для індійського ткацького виробництва. Британські фабрики в Ланкаширі виготовляли тканини з індійської бавовни, які потім поверталися до Індії за значно вищими цінами. Це призвело до деіндустріалізації Індії, коли мільйони індійських ремісників залишилися без роботи, а місцевий ринок заповнили дешеві британські товари. У результаті Індія стала залежною від імпорту промислових товарів і втратила свій економічний потенціал (Tagur, 2016).

Хоча британці створили значну інфраструктуру в Індії — будували залізниці, порти, телеграфи, — вона здебільшого слугувала колоніальним інтересам, а не розвитку країни. Залізнична мережа, яка була створена у другій половині XIX століття, використовувалася для вивезення сировини до портів, звідки вона експортувалася до Великобританії. Порти, такі як Мумбаї, Калькутта та Ченнаї, були побудовані для забезпечення ефективного транспортування товарів, а не для сприяння внутрішній торгівлі або покращення життя місцевого населення (Tagur, 2016).

Будівництво залізниць фінансувалося за рахунок високих податків на індійців, а вигоду від цього отримували британські компанії та промисловці. Водночас розвиток транспортної інфраструктури сприяв зміцненню

колоніального контролю, оскільки полегшував пересування військ та адміністративних органів по всій території Індії.

Колоніальна політика Британії спричинила глибокі соціальні зміни в індійському суспільстві. Руйнація сільського господарства, знищення ремесел та зростання безробіття призвели до масового зuboжіння населення. Умови праці та життя індійців погіршилися настільки, що вони стали залежними від лихварів та колоніальних адміністрацій, які контролювали всі аспекти їхнього життя.

Із поширенням європейського імперіалізму у XVIII-XIX століттях колоніальні держави створили ідеологію расової переваги, яка виправдовувала панування над корінними народами. Колонізованими могли бути лише народи, які не належали до «білої раси», оскільки європейські імперії вважали їх «варварськими», «примітивними» або «другосортними» (Said, 1993).

Проте згодом стало зрозуміло, що колоніальне панування може існувати не лише на віддалених територіях, а й у межах самих імперій, де колонізованими ставали навіть народи, що територіально перебували в межах однієї держави. Метрополія могла колонізувати народи всередині своїх кордонів, знищуючи їхню культуру та мову.

Колонізована територія могла бути асимільована і «поглинута» культурно, але залишатися під політичним і економічним контролем. Народи, які не були віддаленими територіально, все одно ставали жертвами колоніальної політики, якщо вони відрізнялися мовою, культурою чи релігією.

Джон Стюарт Міл — британський філософ і політичний теоретик, який ще в середині XIX століття почав розглядати внутрішній колоніалізм як форму політичного контролю в межах імперій. У своїх працях він зазначав, що Британія поводить себе з Ірландією як зі своєю колонією, хоча формально Ірландія була частиною Сполученого Королівства. «Ірландія є колонією в самому серці імперії, де політичний контроль і економічна експлуатація здійснюються з метою збагачення метрополії» (Mill, 1861).

Колонізація Ірландії супроводжувалася масовими депортаціями, конфіскаціями земель, репресіями проти місцевого населення та руйнуванням традиційної ірландської культури. Британці не лише контролювали економіку Ірландії, але й створили систему культурної асиміляції, спрямовану на викорінення ірландської мови, культури та національної ідентичності.

З перших етапів колонізації Ірландія була перетворена на аграрну колонію, яка постачала продовольство, худобу та сировину до Великобританії. Британська монархія та англійські землевласники конфіскували землі у місцевих ірландських кланів і створювали плантації, на яких вирощували сільськогосподарські культури, призначені для експорту до Англії. Основними товарами, які експортувалися з Ірландії, були зерно, яловичина, молочні продукти та картопля, але прибутки від цих товарів отримували не місцеві фермери, а англійські лендлорди (Mill, 1861).

Особливу роль у колоніальному контролі відігравала політика примусового переселення та депортацій. Британська влада використовувала примусове переселення як засіб покарання за участь у повстаннях і для ослаблення ірландського населення. Тисячі ірландців були депортовані до британських колоній в Америці та Австралії. У XVII-XVIII століттях ірландців примусово вивозили на плантації в Вест-Індії як рабів та бідних переселенців, а під час Великого голоду багато ірландських селян були змушені залишити рідні землі в пошуках порятунку (Mill, 1861).

Британська колоніальна політика супроводжувалася спробами викоринити ірландську мову, культуру та традиції. Вивчення ірландської мови заборонялося в школах, а англійська мова стала єдиним засобом офіційного спілкування. Британці свідомо проводили політику англізації Ірландії, змушуючи місцеве населення використовувати англійську мову та дотримуватися британських звичаїв.

Таким чином, приклади британського колоніального панування в Індії та Ірландії ілюструють не лише економічні аспекти колоніалізму, але й надають підстави розглядати це явище як складну форму соціокультурного конфлікту. У

соціології під соціокультурним конфліктом розуміють конфлікт між групами, які мають різні системи цінностей, мови, символів і норм. Колоніалізм у цьому контексті можна трактувати як довготривалий структурований процес домінування однієї культури над іншою, в якому конфлікт не обмежується лише сферою матеріального, а вкорінюється в повсякденних практиках, мовній політиці, освітній системі та символічному порядку.

Соціокультурна сутність колоніалізму особливо виразно простежується в концепції символічного насильства, яку розвинув П'єр Бурдьє. За його трактуванням, символічне насильство — це м'яка, прихована форма домінування, за якої підпорядковані групи починають сприймати нав'язані їм культурні норми як «природні» та «єдино можливі» (Бурдьє, 1990). Саме цей механізм забезпечував колоніальній владі ефективне закріплення свого панування, адже колонізовані не лише змушені були підкорятися зовнішньому контролю, а й внутрішньо приймати ієрархію культур як «об'єктивну реальність».

У цьому процесі важливу роль відіграють інститути соціалізації — школа, релігійні структури, преса, які формували у колонізованих наративи меншовартості. Едвард Саїд у концепції «орієнталізму» показав, що Заходу вдавалося утримувати владу не лише через армії та адміністрацію, а й через виробництво образу «Іншого» — екзотичного, примітивного, небезпечного (Said, 1978). Така символічна конструкція слугувала ідеологічним виправданням колоніальної експансії та конструювала асиметричні відносини на рівні культури.

Франц Фанон у своїй праці «Чорна шкіра, білі маски» (1952), проаналізували колоніалізм як багаторівневу систему насильства — не лише фізичного чи політичного, а насамперед психологічного, мовного і культурного. Центральною тезою Фанона є переконання, що колонізовані змушені сприймати себе очима колонізатора, засвоюючи нав'язані їм уявлення про власну другосортність. Людина починає бачити себе так, як її подає

імперська культура — відсталою, нездатною до автономного існування. (Fanon, 1952).

Колоніалізм також призводив до внутрішнього конфлікту ідентичності колонізованого суб'єкта. Як писав Франц Фанон, у колоніальних умовах особа «роздвоюється» між мовою та культурою доміантної групи й власною підкореною традицією, що супроводжується почуттям сорому, тривоги й амбівалентності (Fanon, 1952). У результаті формується соціальна ситуація, яку можна охарактеризувати як травматичний конфлікт між прагненням до емансипації та внутрішнім засвоєнням колоніальних структур ієрархії.

Крім того, як показав П'єр Бурдьє, культура і мова є засобами «культурного капіталу», що дозволяє панівним класам або націям закріплювати свою владу шляхом відтворення панівного габітусу — тобто сукупності практик, звичок і способів мислення (Bourdieu, 1984). У колоніальному контексті це означає нав'язування імперського габітусу як норми, що маргіналізує будь-яку альтернативу.

Відтак, колоніалізм можна розглядати не лише як форму економічного та політичного панування, а як глобалізований соціокультурний конфлікт, що охоплює мову, освіту, ідентичність, символи та історичну пам'ять. Імперські структури насильницьким шляхом встановлювали ієрархію культур, у якій колонізована культура знецінювалася та витіснялася, що, у свою чергу, призводило до довготривалих наслідків для соціального й національного розвитку колонізованих спільнот.

Розгляд колоніалізму крізь призму соціокультурного конфлікту дозволяє по-новому оцінити тривалість і глибину його наслідків, зокрема в постколоніальних суспільствах, де ще й досі триває боротьба за культурну реабілітацію, мовне відродження та символічне звільнення від імперських наративів.

1.2. Література як інструмент формування колоніальної ідеології.

Колоніальна література — це літературний феномен, що виник в епоху імперіалізму та колонізації. Вона охоплює твори, які відображають досвід колонізаторів і колонізованих, їхній конфлікт, взаємодію, а також культурний, економічний і соціальний вплив колоніалізму. Ця література є важливим джерелом для вивчення не лише історії, а й способів взаєморозуміння чи нерозуміння між культурами. Її значення вивчається як у літературознавстві, так і в соціології та культурології.

Колоніальна література має декілька ключових характеристик:

- Відображення ідеології колоніалізму: У творах колоніальних авторів часто присутній євроцентричний погляд, який зображає колонізовані культури як “відсталі”, “екзотичні” або “підкорені”.
- Зіткнення культур: Література демонструє конфлікт між західною культурою колонізаторів і традиційними культурами колонізованих народів.
- Суб’єктивний досвід: Колоніальні автори часто писали про досвід європейських поселенців, чиновників чи солдатів, а голоси корінних народів зазвичай залишалися поза увагою (Said, 1978).

Аналіз колоніальної літератури часто пов'язаний із працею Едварда Саїда «Орієнталізм» (1978), яка стала основоположною в осмисленні колоніальної спадщини. Саїд звернув увагу на те, як література колоніального періоду формувала образи “іншого”, виправдовувала домінування імперій і слугувала ідеологічним інструментом (Said, 1978).

У своїй праці Саїд аналізує, як Захід створював ідеологічну систему “орієнталізму” — концептуальну рамку, через яку Європа дивилася на Схід. Згідно із Саїдом, ця система представила Схід як екзотичний, відсталий і не розвинений регіон, який потребує цивілізаційного впливу Заходу. У літературі цей погляд реалізувався через стереотипні образи: пасивних народів, авторитарних правителів, містичної природи та безсилля перед європейським “раціональним” світом (Said, 1978).

Саїд наголошував, що література була важливою складовою ідеологічного апарату колоніалізму. Вона формувала уявлення про культурну перевагу Заходу та закріплювала ієрархію між колонізаторами й колонізованими. Через художні образи, метафори та сюжети колоніальна література підтримувала ідею, що домінування Заходу є природним і неминучим (Said, 1978).

Таким чином, колоніальна література не просто описує підкорення — вона співучасниця імперського проекту, рупор ідеології та носій глибоко закріплених структур нерівності. Її аналіз дозволяє зрозуміти, як саме створюються образи влади, покори, ідентичності й культурної переваги, які живуть у свідомості суспільств довго після формального завершення колоніальної епохи.

У колоніальному контексті літературний текст не варто зводити лише до статусу художнього твору — він є елементом ширшої соціальної динаміки, що формує, закріплює або трансформує уявлення про світ. Його функція полягає не лише в репрезентації подій чи образів, а у створенні рамок, крізь які спільнота сприймає себе та «інших». Зокрема, в умовах колоніального домінування текст виконує роль культурного інструменту, що моделює уявлення про ієрархію, цивілізаційність, норми мовної та расової легітимності.

З погляду соціологічного аналізу, літературний текст функціонує як соціальна реальність — не в сенсі буквальної матеріальності, а як форма організації символічного світу. У цьому сенсі він бере участь у розподілі соціального простору — формує, легітимує або кидає виклик домінантним уявленням. Ця здатність тексту до впливу базується на його включеності в інституційні структури (освіта, медіа, видавнича справа) та на здатності впливати на колективні уявлення.

Концепція «горизонту очікування», запропонована Гансом-Робертом Яусом, дозволяє побачити, як саме текст взаємодіє з читачем у конкретному історичному контексті, відтворюючи не лише естетичні, а й соціальні смисли. Через призму колоніальної літератури ми бачимо не лише епізоди минулого, а

механізми нормалізації домінування: текст формує сприйняття колонізованого як «іншого», репрезентує його мовчання як природне, а погляд колонізатора — як єдино можливу оптику. Яус підкреслював, що кожен текст вбудований у конкретний «естетичний досвід», який трансформується з часом і вимагає постійного переосмислення з боку читача, що особливо важливо в постколоніальних суспільствах (Jauss, 1982).

Своєю чергою, П'єр Бурдьє трактував літературне поле як складову символічного простору, в якому текст є засобом соціального впливу. У колоніальних умовах літературний текст набуває функції репродукції влади — не через насильство, а через створення ієрархій сенсу: що вважається культурно цінним, якою мовою можна висловлювати істину, хто є «авторитетним суб'єктом» у наративі. Така символічна влада, за Бурдьє, діє через капітал — культурний, мовний, естетичний — і тому глибоко вкорінена в практики освіти, критики, канонізації (Bourdieu, 1993).

У цьому ключі література постає не лише як простір репрезентації, а як арена боротьби за інтерпретацію світу. Саме так підходить до тексту Тамара Гундорова, аналізуючи українське письменство в постколоніальних умовах. На її думку, текст виступає місцем пам'яті, опрацювання травми та реконструювання ідентичності. Зокрема, в українському випадку література слугує каналом відновлення суб'єктності — мовної, культурної, політичної — яка була витіснена колоніальним дискурсом (Гундорова, 2005).

Такий аналіз дозволяє стверджувати, що літературний текст у колоніальному і постколоніальному контексті виконує водночас кілька функцій: він є механізмом інтерналізації імперських уявлень, але також і простором спротиву. Через нього можлива деконструкція образу «іншого», репрезентація замовчуваного досвіду, повернення голосу тим, кого позбавили права на мовлення. Саме тому аналіз тексту — це не лише літературознавче завдання, а соціологічний акт: спроба зрозуміти, як текст конструює соціальну дійсність і трансформує її.

Одним із важливих інструментів імперського впливу були мовні бар'єри. Вони не лише ускладнювали міжкультурну комунікацію, але й слугували засобом домінування, підпорядкування та контролю. У літературі цього періоду мовні бар'єри часто виступають символом нерозуміння, ізоляції та втрати ідентичності.

Нгугі Ва Тхiongо досліджував мовні бар'єри в літературі. Нгугі наголошує що колоніальна влада використовувала мову як засіб домінування. Європейські колонізатори нав'язували свої мови (англійську, французьку, португальську), витісняючи місцеві мови з освітньої системи, адміністрації та культури. У багатьох африканських країнах, включаючи Кенію, знання мови колонізатора було необхідною умовою для отримання освіти або роботи. Це призводило до деградації місцевих мов і сприйняття їх як меншовартісних. Втрата мови, за Нгугі, означає втрату доступу до своєї культури, історії та способів мислення. Місцеві мови були носіями фольклору, усних традицій, пісень і ритуалів, які поступово зникали під впливом колоніальної освіти. Нав'язування європейських мов призводило до культурного відчуження. Молодь, яка отримувала освіту європейською мовою, часто втрачала зв'язок із власною культурою та поглядала на неї як на відсталу (Ngũgĩ wa Thiong'o, 1986).

Таким чином, колоніальна література постає не просто як художній феномен, а як структурний елемент імперського панування, тісно пов'язаний із процесами культурного привласнення, підкорення та викривлення ідентичності. Вона створює образи, що перетворюють колонізованих на «інших», безголосих, залежних, а мову — на засіб ієрархії та насильства.

1.3. Ідеологічний та культурний тиск Російської імперії і СРСР на українську літературу

Українська література формувалася в умовах постійного культурного тиску, зокрема з боку Російської імперії, а пізніше – Радянського Союзу. Колоніальна політика цих держав передбачала не лише адміністративний чи

економічний контроль, але й інтенсивне втручання у сферу культури, зокрема літератури. Це втручання було спрямоване на зміну або навіть знищення української національної ідентичності через уніфікацію мови, цензурування творчості та ідеологічне підпорядкування інтелектуальної еліти. Вплив Російської імперії та СРСР на українську літературу був системним, довготривалим і багаторівневим, охоплюючи як безпосередню цензуру і репресії, так і глибші процеси формування меншовартості, автоцензури, мовної асиміляції.

Російська імперська етнографія впродовж XVIII–XIX століть виступала не нейтральним науковим інструментом, а ідеологічним механізмом, який сприяв культурній маргіналізації України. Репрезентуючи українців переважно через фольклорну оптику — як «простий народ», наділений яскравими, але архаїчними рисами — імперська етнографія знецінювала будь-які прояви політичної, інтелектуальної або модернізаційної суб'єктності. Цей редукціонізм створював зручний імперський наратив: українська культура цікава як естетичний об'єкт, але не заслуговує на самовизначення. Втім, небезпека такого підходу полягала не лише в академічній редукції — він трансливався в міжнародні уявлення, унеможливаючи для України глобальну присутність як рівноправного учасника історії.

Микола Рябчук концептуалізує цей процес як вплив «імперського знання» — системи наративів, що вибудовуються з позиції центру (Москви) та нав'язуються як універсальні. Через це українська культура, мова та ідентичність упродовж століть були позбавлені суб'єктності як у середині імперії, так і в міжнародному публічному просторі. Рябчук наголошує, що деколонізація цієї системи має ґрунтуватися на критичному переосмисленні наукових і культурних структур, які досі відтворюють уявлення про Україну як про «націю нізвідки» (Рябчук, 2024).

Етнографія стала потужним інструментом культурного впливу. Вона не тільки позбавляла українську культуру права на сучасність, але й подавала її як щось, що вже завершило свій розвиток, зберігається лише як «жива пам'ять», а

не як чинна традиція. У цьому контексті навіть позитивні згадки про українську пісню чи одяг були частиною стратегії подолання української суб'єктності: культура українців мала залишатися музейною, а не політично активною чи динамічною.

Із початку XVIII століття російська влада почала активно інтегрувати українські землі, знищуючи автономію Гетьманщини та Києво-Могилянської академії, яка була одним із центрів української освіченості й літературного процесу. Вже тоді література перестає бути лише сферою естетичного самовираження – вона стає полем ідеологічної боротьби.

У 1863 році було видано Валуєвський циркуляр, який фактично забороняв публікацію релігійних і навчальних книг українською мовою. У 1876 році вийшов ще більш жорсткий Емський указ, який розширив цю заборону на всю друковану продукцію, театральні вистави, переклади, публічні читання. Указ прямо забороняв імпорт українських книг з-за кордону, особливо з Галичини, де українська література могла розвиватися в умовах відносної свободи. Це призвело до ізоляції українських авторів та до витіснення української мови з літературного і публічного простору («Українсько-російські відносини та мовна політика в Україні», 2008).

Літературна творчість в Україні була змушена пристосовуватись до нових умов. З'являється так звана "малоросійська література" – жанрово обмежена, позбавлена політичного контексту, переважно етнографічна та фольклористична. Її завданням було не відстоювати права на самобутність, а лише відтворювати "барвисту провінційність" для центрального імперського читача. Як зазначає Ева Томпсон у праці «Трубадури імперії» (2006), така література функціонувала як екзотична ілюстрація до імперського простору, що конструював ієрархію культур, де українська – підлегла російській (Томпсон, 2006).

Ева Томпсон у своїй праці описує російську літературу як частину імперського апарату. Вона підкреслює, що російські письменники XVIII–XIX століть не просто не помічали колоніального статусу інших народів, а й

активно сприяли формуванню образу "другорядних" культур. Її ключовою ідеєю є те, що російська імперська література відігравала таку ж роль у побудові імперського дискурсу, як британська або французька у своїх колоніях (Томпсон, 2006).

Томпсон стверджує, що в імперських культурах література виступає засобом нормалізації колоніального підпорядкування. Вона вводить поняття "евфемістичної риторики" — способу, яким імперські автори уникають прямо визнавати експансію та колоніалізм, але натомість зображують колонізовані народи як частину "єдиного організму", "цивілізаційного проекту". У випадку України це проявляється в описі українців як "молодших братів", яким слід завдячувати росіянам за культурне і державне оформлення. (Томпсон, 2006).

Томпсон також наголошує, що імперські літератури позбавляють колонізованих народів голосу: "в їхніх текстах колонізовані народи або мовчать, або говорять словами колонізатора". Це можна застосувати до української ситуації: протягом століть український голос у російському культурному полі або ігнорувався, або редукувався до фольклору, екзотики чи лояльного "малороса". Зокрема, образ українця в російській літературі — це часто або селянин-комік, або ж фаталістичний пісняр, позбавлений історичної суб'єктності (Томпсон, 2006).

Цікавою також є ідея Томпсон про "імперський канон", у межах якого інші національні літератури (зокрема українська) функціонують лише остільки, оскільки вони підпорядковані центральній нарації. Саме тому багато українських творів у Російській імперії або не потрапляли в офіційний обіг, або musiли відповідати уявленням про "благородну провінцію" (Томпсон, 2006).

У контексті радянського періоду Томпсон відзначає спадковість імперських моделей — «совєтська культура перейняла логіку імперського упокорення, лише замінивши царя на партію». Українські автори, за її спостереженням, були включені до радянського канону лише тоді, коли відмовлялися від власної ідентичності або ставали символами радянської багатонаціональності. Цей принцип чудово ілюструє приклад з Шевченком,

коли його зводили до «борця з кріпацтвом», замовчуючи його національно-визвольні ідеї (Томпсон, 2006).

Таким чином, ідеї Еви Томпсон дозволяють інтерпретувати історію української літератури як історію системного витіснення, маргіналізації та ідеологічної інтеграції в імперську систему, де український голос існує лише в межах дозволеного колоніального мовлення.

З початку 1930-х років сталінський режим починає згортати українізацію. Починаються масові репресії проти інтелігенції. Ціла плеяда письменників, які заклали підвалини модерної української літератури, була фізично знищена – серед них Микола Хвильовий, Валер'ян Підмогильний, Григорій Косинка, Євген Плужник. Інші були змушені перейти до писання у дусі "соцреалізму" – єдиного дозволеного напрямку радянської літератури, в якому твір мав служити ідеологічним цілям (Рябчук 2011).

Соціалістичний реалізм, як обов'язковий метод, суттєво обмежував можливості письменників. Тематика творів визначалася зверху – героїзація партії, робітничого класу, позитивний образ радянської дійсності. Такі умови сприяли формуванню автоцензури, втраті критичності, одноманітності художніх форм.

У радянську добу також спостерігалася тенденція русифікації української літератури – не лише через пряму цензуру, але й через маргіналізацію українськомовного читача. Бібліотеки наповнювалися книжками російською мовою, українські переклади виходили із затримками або взагалі не друкувалися [32]. Формувався штучний "вибір" на користь літератури російською.

Політика Російської імперії та СРСР щодо української літератури була спрямована на культурне підпорядкування та поступове знищення окремої української ідентичності. Через заборони, цензуру, репресії, інституційне упокорення, мовну політику та ідеологічний контроль українська література існувала в колоніальних умовах, що впливали не лише на тематику та стиль, а й на саму можливість творчості. Водночас, література стала потужним засобом

опору – носієм національної пам'яті, культурного виживання і збереження самобутності. У цьому контексті українські письменники виступали не лише митцями, а й борцями за право народу на свою мову, історію, культуру й свободу думки.

Висновок до розділу 1

У цьому розділі було проаналізовано, яким чином колоніальна література та пов'язана з нею етнографічна традиція функціонували як інструменти імперського панування та формування стійких уявлень про українську культуру як підлеглу, архаїчну та несамостійну. Російська імперська етнографія XVIII–XIX століть, що репрезентувала українців переважно через побут, пісні, костюми та кухню, сприяла закріпленню образу України як декоративного і «музейного» елементу імперії. Така «фольклоризація» не лише позбавляла українську культуру модерного потенціалу, але й легітимізувала її підпорядкування через символічну репрезентацію — як варіації «великоросійської» норми.

Особливе місце в аналізі посідає розгляд літературного тексту як соціальної реальності. Такий підхід дозволяє вийти за межі розуміння літератури як пасивного відображення подій і розглядати її як активну структуру, що впливає на формування колективної свідомості. Спираючись на ідеї Ганса-Роберта Яуса про рецептивну естетику, П'єра Бурдьє про символічне насильство, а також концептуальні розвідки Тамари Гундорової щодо культурної пам'яті й травми, ми розглядаємо текст як інструмент боротьби за смисли та владу. Література не лише фіксує соціальні зміни, а й ініціює їх, функціонуючи як механізм легітимації або підваження панівного порядку. Колоніальна література, будучи частиною імперського дискурсу, продукує уявлення про «іншого» як такого, що позбавлений історичної суб'єктності, і водночас нормалізує ієрархії між «центром» та «периферією». Відповідно, текст стає полем, де відбувається або закріплення цієї мовчазності, або її деконструкція. Етнографічні чи художні твори формують суспільне сприйняття колонізованого як культурно неповноцінного, вторинного, аполітичного,

зведеного до функції носія традиції. У цьому контексті українська література, що прагне деколонізації, функціонує як простір символічного опору, де відбувається реартикуляція ідентичності та політичної суб'єктності.

Водночас у цьому ж полі тексту можливе і переозначення — література може виконувати функцію деколонізації через повернення голосу, переосмислення історії, мови, травми. Текст постає як поле боротьби за право бути суб'єктом культури, а не її об'єктом. Такий підхід відкриває ширші аналітичні горизонти для осмислення як колоніального спадку, так і сучасних стратегій його подолання в українській літературі.

Отже, колоніальна література у поєднанні з мовною політикою постає не просто як наслідок історичних обставин, а як структурна частина колоніального панування. Її вивчення з позицій соціології культури дозволяє побачити, як саме формуються уявлення про ідентичність, владу, підпорядкування та опір. Літературний текст у цьому контексті — не лише культурний продукт, а складова соціальної дійсності, що має потенціал як для репродукції імперських уявлень, так і для їх трансформації.

РОЗДІЛ 2. РОЗДІЛ 2. УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА В КОНТЕКСТІ КОЛОНІАЛІЗМУ ТА ПОСТКОЛОНІАЛІЗМУ.

2.1. Українська література як форма спротиву колоніальній політиці

Українські письменники, особливо в ХІХ столітті, зуміли перетворити художній текст на майданчик боротьби за право народу на окремішність. Кожен твір українською мовою, кожен образ героїчного минулого чи картина селянського життя — це акт ствердження: ми існуємо як народ, ми маємо пам'ять, мову, культуру. Саме література, в умовах браку політичної автономії, узяла на себе функцію збереження історичної ідентичності.

Микола Рябчук у своїй книжці «Постколониальний синдром» (Рябчук 2011), розвиває цю думку в соціологічному ключі. Він трактує українську літературу як сферу «альтернативної публічності» — простору, де українці могли проговорювати заборонені ідеї: свободи, гідності, права бути собою. У його інтерпретації, українські письменники виконували функцію своєрідних «інтелектуалів опору» — творців уявного світу, який не підкоряється колоніальному порядку. Рябчук зазначає: «В українських умовах саме література заміняла політику — вона говорила те, що не можна було сказати інакше» .

Він також підкреслює, що імперська влада розглядала українську мову не просто як діалект, а як загрозу системі, що підтверджується введенням Валуєвського циркуляру та Емського указу. У відповідь письменники — як-от Шевченко, Куліш, Нечуй-Левицький, Костомаров — створювали не просто художні твори, а символічну альтернативу імперському наративу. У літературі, за Рябчуком, акумулювався досвід колоніального травмування, а також стратегія виживання і спротиву (Рябчук 2011).

Особливою була роль тих творів, які фокусувалися на історичній пам'яті. В умовах, коли імперія або ігнорувала, або перекручувала українське минуле, письменники й історики зверталися до минувшини, щоб сформувати відчуття тяглості, самобутності, національного гідного коріння. Микола Костомаров — один із перших, хто поєднав історичну думку з літературною

формою. У його «Книзі буття українського народу» (Костомаров 1846) історія постає не як суто науковий виклад, а як епопея визвольної боротьби, в якій українці постають суб'єктами, а не статистами. Костомаров прямо протиставляв демократизм козацької традиції — виборність гетьманів, спільне самоврядування — імперському авторитаризму, закладеному в московській політичній культурі.

Ідея збереження історії через художній образ проявляється також у його творах «Богдан Хмельницький», «Мазепа», «Руїна», де розгортається трагічна, але гідна драма боротьби українців за незалежність. У цих творах важливу роль відіграє не лише сюжет, а й емоційна структура: текст має викликати співпереживання, формувати почуття історичної відповідальності й національного гордоців. Усе це, за Рябчуком, — елементи культурного самооздоровлення, які протистоять синдрому колоніальної меншовартості (Рябчук 2011).

Ці ідеї знаходять своє продовження у творчості Тараса Шевченка, чия поезія стала не лише художнім актом, а й формою політичного протесту. У своїх поемах він прямо критикує імперську владу, зображуючи її як антигуманну систему, що нищить народи. У поемі «Сон» (Шевченко, 2014:145), Шевченко іронічно викриває самодержавну систему Російської імперії. Образ «царя», що «сидить в палатах — не цар, не Бог, і не апостол...», — це карикатура на Миколу I. Автор прямо показує абсурд імперського устрою та його байдужість до страждань народів. У творі «Кавказ» (Шевченко, 2014:108), Шевченко висловлює підтримку поневоленим народам, адресуючи вірш покійному Якову де Бальмену, офіцеру, який загинув на Кавказі під час загарбницької війни. Це один із перших українських антиколоніальних текстів, де Росія фігурує як агресор і вбивця.

Іван Нечуй-Левицький продовжує цю лінію, зосереджуючи увагу на соціальному реалізмі. Його твори, як-от «Микола Джеря» чи «Кайдашева сім'я» (Нечуй-Левицький 2004), не лише зображують побут українського села, а й фіксують глибші соціальні та психологічні процеси — деградацію під тиском

кріпацтва, втрату традиційної культури, потребу морального оновлення. Через мову, побут, конфлікти персонажів автор показує руйнування традиційної української громади в умовах імперської інтеграції. Михайло Драгоманов високо оцінював творчість Нечуя-Левицького саме за цю здатність «розширювати горизонт народної думки» (Драгоманов 1878).

Не менш важливим був внесок Марка Вовчка — першої жінки в українській літературі, яка поєднала художній реалізм із гострою соціальною критикою. У збірці «Народні оповідання» Вовчок зображує життя селян, зокрема жінок і дітей, у контексті кріпацької неволі. Через свої тексти вона не просто співчуває пригнобленим, а формулює моральну позицію: кожна людина має право на гідність, незалежно від соціального походження. Оповідання «Інститутка» та «Одарка» висвітлюють зсередини механізми приниження та деградації, але водночас показують, що опір — це вибір, навіть у найскладніших умовах. У «Інститутці» зображено російську пані, яка знущається з українських кріпаків, тим самим уособлюючи колоніальну владу. Слуги, що зберігають гідність, — це образ національного опору. В «Кармелюку» імперія — це каральна машина, а герой — бунтівник, що мстить за утиски. У цьому вимірі творчість Вовчок — це не лише література, а й форма раннього феміністичного й національного маніфесту (Гундорова 2013; Агеєва 2003).

Ідейне осмислення літератури як чинника національного визволення найбільш глибоко сформулював Михайло Драгоманов — публіцист, історик, філософ і громадський діяч другої половини XIX століття. Його погляди репрезентують тип українського інтелектуала, для якого слово мало стати інструментом не лише національного самоствердження, а й суспільного оновлення. Драгоманов наголошував, що українська література повинна не лише відтворювати фольклорні мотиви чи прославляти героїчне минуле, а виховувати громадянську свідомість, формувати демократичні цінності, боротися проти соціального і політичного гноблення.

У праці «Література українська, проскрибована урядом російським» (Драгоманов 1878) він різко засуджує політику заборон українського друку, наголошуючи, що імперська влада боїться насамперед тієї літератури, яка будить критичне мислення. Для Драгоманова письменник — це насамперед інтелектуальний провідник народу, а не замкнений у собі митець. Він писав: «Народ повинен бачити в письменникові не тільки співця своїх сліз, а й порадирика, який підкаже шлях до волі».

Особливу увагу Драгоманов приділяв літературі реалістичній, соціально ангажованій, спрямованій не на романтизацію села, а на критику несправедливості. У «Передньому слові до Громади» (Драгоманов 1878) він закликає митців звертатися до проблем гноблення, бідності, безправ'я — не для того, щоб викликати жаль, а щоб формувати активну позицію: «Без стремління до правди і свободи не може бути ні великого народу, ні великої літератури».

Ідеї Михайла Драгоманова щодо ролі літератури як інструмента суспільного оновлення демонструють передчасне інтуїтивне наближення до сучасного трактування тексту як соціальної реальності. Для Драгоманова література була не лише способом вираження національного болю чи просвітницьким проектом, а й дієвим механізмом впливу на громадську свідомість. Його переконання, що письменник має формувати активну громадянську позицію, а літературний твір — викликати не співчуття, а політичну свідомість, випереджало формулювання таких підходів, як рецептивна естетика Яуса чи соціологія літератури Бурдье.

Отже, Драгоманівська концепція літератури як «поради народів» перегукується з уявленням про текст як соціальний акт, що здатен впливати на норми, структури й уявлення в суспільстві. Через призму цих сучасних теорій його спадщина набуває нового звучання — як ранній приклад усвідомлення перформативної сили літератури в умовах колоніального тиску. Це дозволяє розглядати Драгоманова не лише як публіциста чи мислителя свого часу, а як попередника пізніших концептуалізацій тексту як чинника соціокультурної трансформації.

Розуміння літератури як інструмента не лише зображення, а й преображення суспільства, було властиве і Лесі Українці. Вона чітко бачила свою місію в тому, щоби слово служило визволенню: політичному, духовному, національному. У своїх публіцистичних текстах і листах вона підкреслювала, що мистецтво має бути «вогнем, що запалює до боротьби». Її драматургія — зокрема «Бояриня», «Кассандра», «Оргія» — розгортається в контексті вибору: служити або чинити опір, зрадити або зберегти себе. «Бояриня» найяскравіше демонструє конфлікт колоніальної лояльності. Головна героїня Оксана виходить заміж за московського боярина й опиняється в культурному середовищі, яке її душить. Москва в цьому творі — простір несвободи, покори, приниження. Леся Українка використовує мотив жінки як символ нації, яка мусить вибрати між свободою та безпекою, і свідомо відкидає «московське» як несумісне з гідністю (Гундорова 2013; Агеєва 2003).

Тамара Гундорова у книзі «Транзитна культура» (Гундорова 2013) відзначає, що твори Лесі Українки стали місцем проговорювання постколоніальної травми, зокрема — травми мовчання, втрати голосу, опору через культуру. Вона розглядає літературу як форму наративного опрацювання колективної болючої пам'яті, і водночас як поле для створення нового суб'єкта — модерного українця, який не замикається у фольклорі, а вступає у діалог зі світом. Такий підхід дозволяє побачити Лесю Українку як інтелектуалку модерного типу, що формує націю не лише через патріотичний пафос, а через культурну рефлексію і філософську глибину.

Особливе місце у традиції літературного спротиву посідає Іван Франко. У його програмному творі «Мойсей» звучить пряма паралель між єврейським народом у пустелі та українським народом у колоніальному становищі. Франко підкреслює, що для визволення недостатньо лише зовнішньої свободи — потрібно мати внутрішню силу й моральну єдність. У поемі сформульовано глибоку віру в історичну місію нації: «Хто власним рабством зломлений, той і свободи не вдержить». Таким чином, Франко бачить літературу як простір

етичного формування суспільства, де герої й антигерої — це не лише персонажі, а моделі національної поведінки (Франко, 1995).

Сучасні українські літературознавці неодноразово наголошують на необхідності переосмислення наративів, які були сформовані в умовах колоніального підпорядкування. Зокрема, Віра Агеєва вказує на те, що «українська класична література тривалий час аналізувалася крізь призму “великої російської культури”, що знецінювало її самодостатність». Вона підкреслює, що важливо не лише відновити канон українських авторів, але й повернути їм епістемологічну суб’єктність — визнати, що українська література не менш складна, модерна і світоглядно глибока, ніж європейська (Агеєва 2003).

Важливим аспектом колоніального та постколоніального контексту є не лише написання текстів, але й їхнє суспільне сприйняття. Як зазначає літературознавець Володимир Панченко, українські письменники ХІХ століття відігравали роль не просто митців, а й моральних авторитетів, які сприяли формуванню національної ідентичності. Твори Шевченка, Куліша, Франка, Лесі Українки не лише читали, а й переписували вручну, вивчали напам’ять, передавали в родинях. У цьому контексті література виконувала функцію національного самопізнання — вона стала «єдиною інституцією, яка дозволяла українцям залишатися українцями в умовах імперського тиску». [29]

У ХХ столітті традиція літературного опору знайшла своє потужне продовження у творчості Івана Багряного. Його художні й публіцистичні твори постали з досвіду репресій, ув’язнення, втечі й еміграції, але не втратили зв’язку з головним — прагненням до правди, свободи і гідності. У романі «Сад Гетсиманський» Багрянний створив образ українця, який проходить через жорна тоталітарного насильства, але не ламається духовно. Герой роману Андрій Чумак відмовляється капітулювати перед системою, бо вірить у людську свободу як моральну константу: «Людина не може бути лише гвинтиком у машині терору, бо в кожній людині — безсмертна гідність» (Багрянний, 2008).

Романи «Тигролови» та «Сад Гетсиманський» (Багряний, 2008) не лише розповідають про втечу з тюрем і концтаборів, а й метафорично проговорюють теми втечі від духовного поневолення. У Багряного народ не є «жертвою історії», а активним суб'єктом, що виборює свободу — навіть через втрату. Саме тому його твори стали символом національного опору як для еміграції, так і для пострадянського суспільства, яке після незалежності відновлювало знецінений образ вільного українця.

Ідейно близькими до Багряного були поети-дисиденти 1960–1980-х років. Вони перетворили публіцистичне слово, листи, щоденники та відкриті звернення на простір націєцентричної документалістики, де література служила не естетиці, а правді, як вищій формі етики. Стус у своїй праці «Феномен доби (Сходження на Голгофу слави)» (Стус, 1994) писав про літературу як «службу істині» перед лицем тотального зла. У листі до сина зазначав: «Якщо ти загубиш Україну в собі, загубиш себе самого» — ці слова стали своєрідною формулою самозбереження під колоніальним тиском.

Микола Рябчук у цьому контексті справедливо стверджує, що українська література ХХ століття — це не просто культура слова, а форма непокори, яка існувала на місці відсутності публічної політики. У його термінах, це — «культура опору», яка «заміняла інституції, які в нормальних умовах виконують функції пам'яті, рефлексії та дії». Він також вважає, що постколоніальний синдром, який зумовлює невпевненість, самоцензуру, мовну роздвоєність, може бути подоланий через відновлення літературної традиції вільного голосу, до якої належать і Багряний, і Стус, і Шевченко (Рябчук, 2011)

Таким чином, українська література впродовж двох століть функціонувала не лише як інструмент художнього самовираження, а як форма культурного опору, засіб збереження ідентичності, моральна альтернатива імперії, простір пам'яті та гідності. Вона взяла на себе ті функції, які мали б виконувати політичні інституції: мобілізацію, освіту, терапію, критику, національне єднання. Саме через силу слова українці зберегли свій голос, а отже — і шанс на свободу.

2.2. Неоколоніальна залежність та літературна деколонізація

Після проголошення незалежності у 1991 році Україна формально вийшла з-під політичного контролю Російської Федерації. Проте, як зазначають постколоніальні теоретики, здобуття формального суверенітету не означає автоматичного звільнення від колоніального впливу. В українському випадку відбулася не деколонізація, а трансформація форми залежності — з прямої адміністративної у неоколоніальну, що охоплювала економічну, інформаційну, мовну та культурну сфери.

Поняття неоколоніальної залежності (neocolonial dependency) було запропоноване лідером Гани Кваме Нкрумою в середині ХХ століття для опису ситуацій, коли колишня колонія формально незалежна, але зберігає глибокі зв'язки з колишнім метрополієм, зокрема через торгівлю, енергетику, медіа, мову, культуру (Nkrumah, 1965). У пострадянському просторі цю модель можна простежити особливо чітко на прикладі України, де Росія, втративши прямий контроль, утримувала значний вплив через різні форми структурної присутності.

Ще одним важливим поняттям є культурна інерція — термін, який використовують культурні соціологи (зокрема П'єр Бурдьє, Едвард Саїд) для опису явища, коли колоніальні моделі поведінки, мови, смаків і самовідчуття зберігаються в суспільстві навіть після формального звільнення. У випадку України це проявлялось у багатьох площинах. Російська мова довго залишалась домінантною у публічному просторі великих міст, в освіті, бізнесі, медіа. Українська ж часто маргіналізувалась, вважаючись непрестижною або регіональною.

Медіапростір до 2014 року був насичений російським контентом — від телесеріалів до інтернет-платформ. Значна частина українських глядачів формували свій світогляд в інформаційному полі, створеному або продубльованому з Москви. Це створювало ефект звичної присутності імперського голосу у щоденному житті. В економічному вимірі залежність від

Росії виявлялася у поставках енергоносіїв, участі російського капіталу в стратегічних галузях — банківській сфері, телекомунікаціях, логістиці.

Освітні інституції, зокрема вищі навчальні заклади, до початку 2010-х зберігали академічні зв'язки з російськими університетами, а також орієнтувалися на радянські або пострадянські методологічні підходи, що часто трактували українську історію як частину «спільного минулого», без критичного осмислення репресій, голодомору, русифікації.

Усе це відтворювало ситуацію, яку Микола Рябчук назвав постколоніальним синдромом. У праці «Постколоніальний синдром» він зазначає, що Україна існувала як незалежна держава з колоніальною елітою та пострадянськими структурами мислення, які не були демонтовані, а радше інерційно відтворювались. Ця культурна інерція особливо чітко проявлялась у сприйнятті російської культури як «вищої», «універсальної», тоді як українська література або культура часто трактувалась як етнографічна або регіональна (Рябчук, 2011)

Водночас ця інерція накладалася на інфраструктурну відсутність підтримки власної культурної продукції. Українська книжкова галузь довгий час була витіснена російською; більшість книгарень до середини 2010-х продавали насамперед російські книги, зокрема й ворожого ідеологічного змісту. Це сприяло формуванню ситуації внутрішнього колоніального ринку — коли навіть у незалежній державі культурна ідентичність ззовні не підтримувалась.

На тлі загальної мовчанки щодо травматичної спадщини колоніального минулого, лише окремі українські автори наприкінці 1990-х наважувалися проговорювати заборонені й витіснені теми.

Як зауважує Микола Рябчук у «Постколоніальному синдромі», тогочасна українська література є головним місцем артикуляції травм колоніального досвіду, оскільки інституційна політика пам'яті або відсутня, або фрагментарна. Саме в літературі зберігається шанс створити альтернативну історію, альтернативну мораль і навіть альтернативний образ «Я». Рябчук

пише: «В умовах колоніальної заборони політики саме література була головною формою національного висловлювання». (Рябчук, 2011)

У цілому ж, до 2014 року українська література не становила єдиної фронтальної критики колоніального минулого. Більшість авторів (особливо в жанрі масової прози) або ігнорували, або несвідомо відтворювали пострадянські шаблони. Теми Голодомору, репресій, мовної дискримінації, травми імперії рідко ставали центральними мотивами. Культурна ідентичність залишалася фрагментованою, мовна ситуація — маргіналізованою, а російський культурний канон продовжував функціонувати як невидима норма.

Початок війни на Донбасі та анексія Криму у 2014 році стали символічним та етичним розривом із пострадянською спадщиною. Література перестає бути лише естетичним полем — вона набуває функції культурного свідчення, свідомого опору і рефлексії над історичною несправедливістю. Якщо до цього імперський центр іноді поставав у нейтральному або навіть поблажливому ключі, то після 2014 року Росія дедалі чіткіше фігурує як агресор, джерело насильства, маніпуляцій і культурної окупації.

Зміцнюється також дискурс деколонізації як культурного очищення. За спостереженням Маріам Найєм, українська література цього періоду нарешті виходить із ролі периферії «великої російської культури» і стає автономним полем досвіду, болю й гідності. Найєм наголошує, що після 2014 року літературна мова стала не лише естетичним інструментом, а простором політичного вибору, у якому витіснене колоніальне «я» поступається місцем національному суб'єкту. (Найєм, 2024, 11 червня).

Літературознавець, критик і видавець Ростислав Семків у своїх публічних виступах та есеях неодноразово аналізував трансформацію наративів в українській літературі після 2014 року. Особливої уваги він приділяє тому, як змінювався образ Росії — з уявлення про «братній народ» до усвідомлення Росії як ворожого геополітичного, культурного й ментального іншого (Семків, 2021).

Цей зсув у літературному полі відбувається глибше й чесніше, ніж у політичному дискурсі, адже письменники вдаються не лише до реакцій на події, а й до осмислення накопичених культурних травм. Література, на відміну від офіційного нарративу, дозволяє називати речі своїми іменами, бути чутливою до змін у національній ідентичності й репрезентації «Іншого». У нових текстах Росія дедалі частіше постає не як об'єкт ностальгії, а як джерело історичної несправедливості, втрати, насильства — прямих і символічних.

Семків також відзначає, що після Революції Гідності українська література почала створювати інші механізми репрезентації Росії: замість ностальгії — іронія або агресивне дистанціювання, замість культурної залежності — критичне осмислення. У новій літературі Росія все частіше постає як токсичне минуле, як джерело історичної несправедливості або джерело насильства — прямих і структурних форм (Семків, 2021).

У книжці «У своїй тарілці: як читати українську літературу» (Семків, 2021) Семків аналізує й конкретні тексти — Забужко, Жадана, Андруховича, Горіха Зерня — як приклади літературної реакції на політичну кризу. Він стверджує, що література випереджає інші форми культурної рефлексії, бо здатна називати речі своїми іменами ще до того, як це дозволено в публічному дискурсі: «Саме література першою сказала “імперія” замість “спільний простір”, і саме в ній з'явилися перші тексти, що проговорюють війну як наслідок постколоніальної невизначеності» (Семків, 2021).

Втім, аналіз Семківа не враховує того, що водночас із проривом елітарної літератури до деколоніальної критики в масовій літературі зберігається інерція, притаманна пострадянському уявленню про «спільний культурний простір». Цей розрив між “верхнім” і “нижнім” пластом літературного поля свідчить про амбівалентність процесу деколонізації: вона є радше фрагментарною, ніж всеосяжною. Тому важливо аналізувати не лише провідні імена (Жадан, Забужко, Андрухович), а й ширший корпус текстів — зокрема популярну прозу, жанрову літературу, де колоніальні стереотипи часто репродукуються під виглядом нейтрального фону.

Період 2014–2022 років можна охарактеризувати як момент літературного радикального прориву: Росія перестає бути частиною культурного горизонту й остаточно постає як символ загрози, насильства та втрати. Українська література на цьому етапі виконує функцію не лише документації, а й катарсису — очищення від залишків імперського уявлення, через мову, сюжет і позицію автора.

Після 24 лютого 2022 року українська література вступила в етап безпрецедентної мобілізації. Умови постійної загрози, втрат, бойових дій і окупації зумовили появу нового типу письма — прямого, свідчого, травматичного, водночас глибоко етичного. Слово стало не просто засобом вираження, а формою спротиву, актом пам'яті та документування злочинів. Війна увійшла в тексти не як тло, а як головний сюжет і водночас форма існування мови, тіла й ідентичності.

Однією з провідних тенденцій української літератури після 2022 року стала поява фронтової документалістики — текстів, написаних безпосередніми учасниками бойових дій або тими, хто перебував у прифронтових зонах. Ця література формує нову естетику письма — позбавлену художнього прикрашання, але наповнену внутрішньою напругою, емоційною щільністю й моральною відповідальністю. Письменник більше не просто оповідач чи коментатор — він свідок, учасник, вразливий носій досвіду, який фіксує війну не з дистанції, а в її тілесній і часовій безпосередності (Мимрук, 2023, 6 лютого).

Однією з важливих тенденцій сучасної української літератури у період активної фази війни (2022–2025) є посилення її глобальної присутності через переклади. Твори таких авторів, як Андрій Курков, Катерина Бабкіна, Вікторія Амеліна, Сергій Жадан, Оксана Забужко, дедалі частіше з'являються на сторінках провідних видавництв у Німеччині, Польщі, Великій Британії, Іспанії, США. У 2022–2023 роках, література стала одним із ключових каналів, через який світ знайомиться з українським досвідом війни, спротиву, виживання й деколонізації. (UkraineWorld, 2025)

У ситуації, коли десятиліттями український голос у світовому гуманітарному дискурсі був або приглушений, або трансльований через російське посередництво, прямий вихід української літератури на глобальні ринки означає зміну самої конфігурації знання. Замість бути об'єктом чужої репрезентації, Україна постає як активний суб'єкт, який не лише розповідає свою історію, а й формує універсальні смисли — про війну, гідність, травму, опір.

Проте цей процес не варто сприймати лише як триумфальний. Переклад завжди передбачає адаптацію, а отже — ризик втрати контексту, редукції складних тем до зручних для західного читача формул. Водночас саме через цю напругу між локальним змістом і глобальним прочитанням здійснюється важлива інтелектуальна операція — розрив з імперською рамкою, в якій Україна подавалася як периферія Росії. Переклади легітимізують український досвід як автономний, гідний артикулювання та осмислення поза пострадянськими координатами.

Література виконує функцію «м'якої дипломатії» — вона викликає емпатію, пояснює складне через особисте, відкриває внутрішню правду війни, якої не побачити з новин. Завдяки перекладам з'являється ширше коло читачів, які не просто інформовані, а глибоко емоційно й інтелектуально залучені. Це — важливий ресурс для побудови міжнародних альянсів, донорської підтримки, політичної адвокації. (UkraineWorld, 2025)

Помітною зміною в українській літературі після 2022 року стала радикальна трансформація тональності текстів. Якщо у 2014–2021 роках у прозі та есеїстиці ще можна було знайти спроби «пояснити» Росію, зрозуміти логіку агресора або зберегти бодай умовну можливість діалогу, то після Бучі, Ізюма, Маріуполя — цей діалог остаточно втратив моральну легітимність. У багатьох авторів з'являється рішуче усвідомлення неможливості примирення, пробачення, спільного простору. Це фіксується в мові творів — зростає емоційна радикальність, зникає пострадянська амбівалентність, натомість

утверджується чітка опозиція: ми — вони, жертва — агресор, правда — пропаганда.

Це не лише політичний, а й психологічний зсув. Письменники фіксують те, що в психоаналітичному дискурсі можна назвати неможливістю сублімації травми: коли досвід втрати, руйнації та насильства не може бути осмислений у межах раціонального, а мусить бути проговорений у новій мові — прямій, іноді жорсткій, без спроби зрозуміти агресора. Таким чином, література бере на себе функцію не компромісу, а свідчення.

Деколонізація, таким чином, перестає бути лише ідеологією — вона перетворюється на естетичний вибір. Вибір говорити від першої особи, вибір української мови, вибір фіксувати не лише події, а внутрішню зміну — страх, злість, втому, надію. Українська література після 2022 року творить нову форму мовлення про війну: не з погляду холодного аналітика, а зсередини травми, з досвіду виживання.

Висновок до Розділу 2

Протягом XIX століття українська література стала ключовим простором символічного спротиву колоніальній політиці Російської імперії. У період, коли політична активність була обмежена, саме слово виконувало функцію самоствердження нації. Через мову, образи та наративи автори, такі як Тарас Шевченко, Пантелеймон Куліш, Іван Нечуй-Левицький, Марко Вовчок, формували уявлення про Україну як окремішній культурний і моральний світ. Їхні твори утверджували селянина як носія національного духу, а історичну пам'ять — як інструмент мобілізації та протидії русифікаційним практикам. Як зазначає Микола Рябчук, у період домінування колоніального дискурсу література ставала «альтернативною публічністю», де звучали заборонені голоси й окреслювались уявні межі свободи.

У XX столітті ця лінія спротиву не лише збереглась, а й радикалізувалась. Твори Василя Стуса та інших поетів-шістдесятників засвідчили нову фазу культурної боротьби: опір не лише імперському, а й радянському

тоталітаризму. У цій літературі активно проговорюється тема особистої відповідальності, права на голос, травми мовчання й стратегії виживання в умовах репресій. Особливо показовою є творчість Стуса, в якій література перетворюється на форму екзистенційного самоствердження, а акт письма — на акт етичного вибору.

У пострадянський період, зокрема після 2014 року, українська література знову активізувалася як простір деколоніального мислення. Тексти формують наративи війни, втрати, ідентичності, протиставляючи постімперському наративу свідому рефлексію над національним суб'єктом. У цьому контексті особливо важливою є поява нової хвилі фронтової прози та документалістики, де слово знову перетворюється на засіб опору — цього разу не лише символічного, а буквально життєвого. За словами Маріам Найєм, літературна мова стає «простором політичного вибору», в якому колоніальне «я» поступається місцем голосу гідності.

Таким чином, українська література у своїй історичній динаміці — від народницьких етюдів до поетики травми і фронтової мемуаристики — є постійним супротивником імперського дискурсу. Вона виконує не лише естетичну, а й політичну функцію, фіксує колективну пам'ять, мобілізуючи ідентичність, репрезентуючи альтернативну реальність, в якій український суб'єкт — не об'єкт колоніального спостереження, а дієва історична сила.

РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДЖЕННЯ «СПРИЙНЯТТЯ ПОСТКОЛОНІАЛЬНИХ ТЕМ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ: КОНТЕНТ-АНАЛІЗ ЧИТАЦЬКИХ РЕЦЕНЗІЙ І КРИТИКИ»

3.1 Методика та організація дослідження

Актуальність і проблемна ситуація. Постколоніальна тематика посіла важливе місце в українському суспільному дискурсі, особливо після початку російсько-української війни 2014 року та повномасштабного вторгнення 2022 року. Література стала одним із засобів осмислення колоніальної спадщини та засобом символічного опору імперським наративам. Водночас залишається недостатньо дослідженим, як самі читачі та критики інтерпретують ці постколоніальні мотиви в сучасній прозі. Проблемна ситуація полягає у необхідності з'ясувати, які саме соціокультурні конфлікти, травми та процеси деколонізації бачить аудиторія в новітніх українських романах, і як змінилася ця рецепція після нової фази агресії РФ у 2022 році.

Мета дослідження: проаналізувати, як читачі та літературні критики сприймають постколоніальні теми у творах сучасної української прози. Зокрема, дослідження зосереджується на виявленні тем колоніальної травми, образу Росії як агресора, питання мови, самоідентифікації та імперської спадщини у відгуках на прозові твори та на порівнянні динаміки цього сприйняття до і після 2022 року.

Об'єкт дослідження: читацькі рецензії, відгуки та критичні статті, опубліковані в ЗМІ та на літературних платформах, що стосуються обраних сучасних українських романів.

Предмет дослідження: постколоніальні мотиви і акценти в рецепції (сприйнятті) цих творів, а саме ті змістові категорії, які пов'язані з осмисленням колоніального минулого та деколонізаційних процесів.

Методи і підходи. Основним методом збору даних став контент-аналіз текстів рецензій і відгуків. Застосовано змішаний підхід:

- *якісний аналіз* для інтерпретації змісту (виявлення ключових мотивів, цитування показових висловлювань, символічних образів тощо),

- *кількісний аналіз* для підрахунку частоти згадувань визначених тематичних категорій.

Контент-аналіз проводився вручну, з елементами категорійного аналізу: попередньо було визначено низку індикаторів (категорій) постколоніальних тем, за якими кодувався зміст рецензій.

Категорії аналізу (постколоніальні індикатори):

- *Колоніальна травма* – згадування про історичні травматичні події, репресії, депортації, психологічні рани, завдані колоніальним пануванням (наприклад, депортація кримських татар чи спогади про радянські репресії, війна як травма).
- *Образ Росії як агресора* – будь-які згадки про Росію чи росіян як імперську силу, загарбника, ворога; оцінки російської політики як колоніальної або агресивної (сюди ж віднесено образ радянської влади як прояву російського імперіалізму).
- *Війна та окупація* – опис сучасної війни на Донбасі чи широкомасштабного вторгнення 2022 р. як продовження колоніальної експансії; сюжети про окупацію територій, бойові дії, волонтерство тощо.
- *Мова* – питання мовної ідентичності, конфлікту української та російської мов, мовної травми (наприклад, відмова від російської мови як мови колонізатора, утвердження української).
- *Самоідентифікація* – пошук або утвердження національної/культурної ідентичності персонажів чи самого автора; мотиви усвідомлення себе українцем/українкою, вибір сторони конфлікту, «перепрошивка» ідентичності після колоніального впливу.
- *Імперська спадщина* – рефлексії щодо радянського минулого та його впливу; критика імперських міфів, карикатурне зображення «імперського» центру; осмислення того, як колоніальне минуле досі відлунує в сучасності (соціальні відносини, світогляд, стереотипи).

Вибірка. Для аналізу було відібрано вісім сучасних українських прозових творів, у яких автори піднімають постколоніальні теми:

1. «За Перекопом є земля» Анастасії Левкової (2023),
2. «Доця» Тамари Горіха Зерня (2019),
3. «Інтернат» Сергія Жадана (2017),
4. «Московіада» Юрія Андруховича (1993),
5. «Польові дослідження з українського сексу» Оксани Забужко (1996),
6. «Дім для Дома» Вікторії Амеліної (2017),
7. «Сірі бджоли» Андрія Куркова (2018) та
8. «Позивний для Йова. Хроніки вторгнення» Олександра Михеда (2022).

На кожен твір було зібрано від 5 до 10 рецензій і відгуків, опублікованих переважно в 2017–2024 рр. в українських культурних медіа, літературних журналах, на сайтах новин та бібліотечних блогах. Загальний обсяг вибірки становить ≈ 40 текстів. До вибірки включено як фахові критичні статті (наприклад, на платформах «Читомо», «Український тиждень», «LB.ua», «Критика»), так і читацькі відгуки (на блогах, Goodreads, бібліотечних сайтах, конкурсних рецензіях ВВС тощо), щоб отримати ширшу картину рецепції.

Завдання дослідження:

1. Здійснити збір та систематизацію рецензій і відгуків на визначені вісім романів (не менше 5 на кожен).
2. Виокремити у змісті рецензій ключові постколоніальні теми за наперед визначеними індикаторами (колоніальна травма, образ агресора, мовне питання, ідентичність, імперська спадщина тощо).
3. Виконати якісну інтерпретацію: проаналізувати, як саме рецензенти характеризують ці аспекти (цитати, метафори, оцінки), які смисли надають літературним образам із точки зору деколонізації.
4. Виконати кількісний аналіз: підрахувати частоту згадування кожної категорії у вибірці (наприклад, скільки відгуків з десяти згадують тему мови або прямо називають Росію агресором).

5. Порівняти рецепцію творів, написаних/оприлюднених до 2022 року, з рецензіями, що з'явилися після 24.02.2022, з'ясувати динаміку акцентів (чи стали критики більш відверто писати про колоніальні аспекти, чи зросла увага до цих тем).

6. Узагальнити результати, сформулювати висновки про соціокультурну значущість такої літератури та загальний напрям змін у мисленні (деколонізаційний вектор в читацькій свідомості).

Робочі гіпотези:

Гіпотеза 1: У читацьких рецензіях відображається стійкий деколонізаційний тренд: більшість читачів сприймають сучасну прозу крізь призму актуальної війни та історичного колоніального досвіду, навіть якщо твір написаний до 2022 року. Очікується, що теми війни, агресії РФ та національної ідентичності будуть згадуватися у переважній частині відгуків.

Гіпотеза 2: Після 2022 року тональність і фокус рецензій змінилися – вони стали більш різкими щодо образу Росії як ворога та імперії, частіше вживається лексика “колоніалізму/деколонізації”, менше нейтральності чи двозначності. Інакше кажучи, масштабна агресія консолідувала деколонізаційне мислення в оцінках літератури.

Гіпотеза 3: Література, що підіймає постколоніальні теми, відіграє важливу соціальну роль – і рецензенти це відзначають. Зокрема, у висновках відгуків може проглядатися думка, що такі романи допомагають подолати колоніальну спадщину, формують національну пам'ять та сприяють переосмисленню історії.

Для перевірки гіпотез і досягнення мети здійснюється наступний розділ аналізу результатів.

3.2 Результати контент-аналізу рецензій: постколоніальні мотиви у рецепції творів

У цьому підрозділі представлено результати контент-аналізу шляхом огляду кожного з обраних творів. Для кожного роману наведено, які

постколоніальні теми найчастіше відзначали рецензенти, підкріплено цитатами з відповідних відгуків. Такий погляд створює емпіричну основу для подальшого узагальнення.

«За Перекопом є земля» (А. Левкова)

Роман Анастасії Левкової «За Перекопом є земля» (2023) отримав широкий читацький і критичний резонанс. Відгуки наголошують на його унікальності — тематика Криму вперше стала центральною в художньому українському наративі, і сам півострів постає як повноцінний герой роману (Анастасія Левкова «За Перекопом є земля?» н.д.).

У центрі рецензій — тема ідентичності. Головна героїня, уродженка Криму, проходить трансформацію: від внутрішньої роздвоєності до усвідомлення себе як українки. Цей «злам ідентичності» читається як подолання колоніального спадку, оскільки героїня відкидає роль підлеглої та обирає гідність (За Перекопом є земля. н.д.).

Імперський міф «за Перекопом землі нема» рецензенти трактують як об'єкт деконструкції: наратив роману демонструє єдність української землі — і материкової, і кримської. Крим більше не сприймається як периферія, а Росія — однозначно як колонізатор (Левкова, А. За Перекопом є земля: Як читати український Крим, 2023). Увага звертається на політичну напругу в побуті та міжетнічні тертя, спричинені імперською політикою Москви (За Перекопом є земля: Роман виховання по-кримськи, 2023).

Окремо рецензії акцентують на культурному вимірі. В романі присутні кримськотатарські мовні й етнографічні елементи, що підкреслює багатокультурність регіону. Знецінення кримськотатарської культури зображено як типовий прояв колоніального мислення. Діалоги між персонажами порушують тему пам'яті та історичного травматизму, спадщини депортацій (Феномен сьогоденного Криму або «За Перекопом є земля», н.д.).

У підсумку, відгуки на «За Перекопом є земля» висвітлюють кілька ключових постколоніальних тез: необхідність переосмислення імперських міфів про Крим, важливість утвердження української ідентичності кримчан

всупереч російській пропаганді, цінність багатоетнічної спадщини півострова та трагедію її руйнування колонізаторами, а також готовність до опору (війна 2014 і 2022 рр. трактується як продовження давньої боротьби за “свою землю”). Роман сприймається як соціально значущий: критики називають його “першим успішним художнім викладом... історії Криму”, що змушує переосмислити минуле і сучасне. Така рецепція свідчить, що література тут стала інструментом деколонізації свідомості – повернення “українського Криму” в уяву читачів.

«Доця» (Т. Горіха Зерня)

«Доця» Тамари Горіха Зерня (2019) — один із перших прозових романів про війну на Донбасі, відзначений премією «Книга року ВВС». У читацькій рецепції домінує сприйняття твору як історії колоніального спротиву звичайної жінки (Що почитати? Тамара Горіха Зерня «Доця», н.д.).

Рецензії одностайні: це роман про війну. Образ Росії як агресора чітко артикульовано: у тексті з’являються танки, обстріли, “зелені чоловічки” — усе це рецензенти трактують як конкретні прояви колоніального насильства. Доця, звичайна мешканка Донецька, перетворюється на волонтерку і героїню — приклад «маленької людини», що кидає виклик імперії (“Доця” — історія про безумовну відвагу та любов до України, 2020).

У рецензіях підкреслюється трансформація головної героїні: з мирної мешканки вона стає активною учасницею спротиву. Символічна сцена з метанням яєць сприймається як відмова від традиційної ролі жертви — героїня діє, бореться, захищає (Доця — пригодницький роман про війну, який проситься на екрани, 2020).

Колоніальна травма також є важливою темою. Рецензії емоційні: опис втрат, трагедій, знищених домівок подається як універсальний досвід українського народу, що чинить спротив. Авторка показує війну як особисту і національну трагедію водночас.

Мовна тема у рецензіях представлена менш виразно, але деякі огляди помічають поступове мовне перетворення героїні — перехід у Facebook з російської на українську як маркер внутрішньої еволюції.

Підсумовуючи, рецепція «Доці» відзначає: війну 2014 року як прояв колоніальної агресії РФ, перетворення “маленької людини” на носія опору, уславлення жіночої (і загалом народної) відваги у боротьбі, наголос на виборі та відповідальності кожного – не лишатися осторонь. Після 24 лютого 2022 року багато читачів повернулися до цього роману, і в нових відгуках часто звучить думка, що «Доця» стала ще актуальнішою: те, що раніше читалося як локальна історія Донбасу, тепер сприймається як історія всієї України. Таким чином, роман виконав провіденційну роль, підготувавши частково свідомість до великої війни, а його рецепція підтвердила зростання деколоніальної чутливості – зокрема, готовність називати речі своїми іменами (агресора – агресором) і цінувати літературу, яка це робить.

«Інтернат» (С. Жадан)

Роман Сергія Жадана «Інтернат» (2017) став одним із перших художніх творів про війну на Донбасі, написаних очевидцем. Сюжет зосереджено на трьох днях життя вчителя Паші, який вирушає за племінником у зону бойових дій. Рецензії наголошують на реалістичності та буденності зображення війни, яка постає не як абстракція, а як жива трагедія, що змінює долі людей (Відгук про роман Сергія Жадана "Інтернат", 2020).

Критики підкреслюють стриману, «антипафосну» стилістику, яка викликає емпатію. Головний герой — звичайна людина, далека від героїки. У центрі читацької рецепції — моральний вибір: роман змушує задуматися, на чиєму ти боці. У багатьох рецензіях цей мотив усвідомленого визначення («хто друг, хто ворог») подано як головний меседж твору (В Інтернаті «нікого не шкода». Рецензія на роман Сергія Жадана, н.д.).

Назва «Інтернат» інтерпретується метафорично: це не лише місце дії, а й символ покинутості — як дітей, так і всього регіону. Донбас у романі уособлює «інтернатську» територію — занедбану, зраджену, що переживає екзистенційну травму. Одна з рецензій порівнює інтернат із країною, яку всі покинули (Жадан про "Інтернат": приводячи війну у дім, ти ризикуєш втратити багато, н.д.).

У рецензіях наголошується, що поступово Паша проходить шлях пробудження — з аполітичного вчителя він перетворюється на того, хто усвідомлює суть війни й робить моральний вибір. Така динаміка героя зчитується як процес деколонізації свідомості. Один з відгуків (2017) прямо говорить про «відповідальність» і потребу усвідомити власну позицію, підкреслюючи, що це вже «не просто література», а свідчення епохи ("Інтернат": як усім пощастило, 2017).

Образ ворога в романі узагальнений, проте рецензії чітко ідентифікують його як Росію або сепаратистів. Навіть якщо у тексті використано завуальовану лексику, читацька інтерпретація прозора. Через атмосферу й деталі рецензенти бачать колоніальний контекст — покинутий регіон, пасивність центру, вторгнення ззовні. Висловлювання персонажів (зокрема, фраза про «розплату за все») трактуються як алегорії історичної відповідальності.

Після 2022 року твір сприймається ще гостріше. Нові рецензії говорять про його пророчість: Жадан показав війну до того, як вона масштабувалася, і пояснив її вплив на ідентичність. Отже, у сприйнятті «Інтернат» фігурують такі мотиви: війна як катарсис і випробування ідентичності, імперська спадщина занедбаності Донбасу (метафора інтернату), формування опору через емпатію і моральний вибір, російська агресія як тло особистої драми. Роман і його рецензії показують зсув від нейтральності до чіткого окреслення: з 2017 по 2023 рік фокус усе більше змістився на питання “хто ми є в цій війні?”, і відповідь дедалі однозначніша – “ми єдині, і це наша війна за себе”. Це свідчить про зростання деколоніальної свідомості у суспільстві, яке відбилося й у читацьких оцінках.

«Московіада» (Ю. Андрухович)

Роман Юрія Андруховича «Московіада» (1993) — гротескна сатира на московське життя часів розпаду СРСР — із часом набула нового прочитання. Сучасна рецепція бачить у ній не лише літературну вправу, а й пророчий текст про занепад імперії (Юрій Андрухович: "Московіада" — автобіографічний твір, 2023).

Огляди з 2022–2024 років фокусуються на сатиричному розвінчанні «величі Росії». Москва постає як абсурдне й деградоване місце: помпезність тут сусідить з убогістю, святість — із пияцтвом. Паралелі з Данте (спуск у підземелля гуртожитку) використовуються як алегорія пекла імперії, побудованого на насильстві. Один із рецензентів пише: “у цьому світі не залишилося нічого, крім бруду, і герой тікає з нього додому” (Московіада | Рецензії на книги, відгуки про прочитане, н.д.).

Кульмінаційна сцена — «бал сатани» — інтерпретується як метафора імперського апокаліпсису. Убивство героєм символів тоталітаризму й подальше «самогубство» трактується критиками як знищення колонізованої свідомості — герой повертається в Україну змінений.

Показово, що сучасні (після 2022 р.) рецензії проводять історичні паралелі. В одному огляді згадано, що “росіяни ще тоді (на зламі 80-90х) не могли сприйняти появу кордонів... навіть алкаші в гуртожитку погрожували нападом за відділення”. Цей епізод, який у романі поданий жартома, нині читається як пророцтво: те, що п’яниці погрожували силою утримати Україну, за тридцять років втілили їхні тверезі нащадки. Рецепція після 24 лютого 2022 вказує: «Московіада» набула нового життя, її цитати розходяться як афоризми про нинішню війну. Наприклад, наводять слова, що “у тих, хто зі століття в століття пруть на наші землі, загарбницьку поведінку офіційно називають визволенням” (контекст – багатовікова експансія Росії). Це прямо суголосне нинішній російській пропаганді (“визволення України від нацизму”) і показує тяглість імперського мислення («Московіада» Юрія Андруховича: Між життєписом і міфотворенням, 2016).

Отже, читацькі інтерпретації «Московіади» виділяють: гостру сатиру на імперський центр (Москва як абсурдне пекло), розвінчання імперських міфів (“величі”, “благородства” Росії) через показ бруду і деградації, мотива занепаду імперії – в романі імперія зображена у момент розвалу, що резонує з сучасним очікуванням краху Росії, визволення колоніального суб’єкта – герой-поет врешті тікає з Москви, що можна читати як повернення українця додому,

звільнення від тяжіння “метрополії”. Після 2022 року «Московіада» читається ще більш актуально: рецензенти фактично бачать у ній “ключ до розуміння сучасної російської душі та приреченості імперії”. Це свідчить про те, що літературний твір 30-річної давнини нині осмислюється як частина довгого процесу деколонізації свідомості українців: ми ще у 90-ті сміялися з імперії, а тепер цей сміх переріс у тверде переконання в її моральному банкрутстві.

«Польові дослідження з українського сексу» (О. Забужко)

Роман Оксани Забужко «Польові дослідження з українського сексу» (1996) став поворотним моментом для української літератури – його називають першим феміністичним романом і водночас вагомим постколоніальним маніфестом. Якщо в 90-х він сприймався як скандальний через назву і відвертість, то з часом здобув статус культового: роман визнали “найвпливовішою українською книгою перших 15 років незалежності” (Оксана Забужко: Польові дослідження українського сексу: Відгуки читачів, н.д.).

Ключовою в рецепції є тема психологічних наслідків колоніального минулого для особистості. Головна героїня – поетеса, що мешкає у США, веде сповідальний монолог про любов, творчість і травми, поєднуючи інтимне з історичним. Рецензії часто цитують формулювання про те, що роман “показує, як роки тоталітаризму залишили слід в інтимних стосунках”, перетворюючи їх на зону стереотипів і болю. Особиста драма (токсичні стосунки з чоловіком) розгортається як метафора колоніального досвіду: героїня – втілення скривдженої України, що шукає себе.

Читачі відзначають новаторську мову Забужко: емоційна, вільна, здатна говорити про табуйовані теми. Це стало актом культурної емансипації – українська мова вперше заговорила про секс, психологію, насилля, що раніше або замовчувалися, або подавалися російською. Роман зламав радянські табу, започаткувавши нову “жіночу прозу” незалежної України – покоління “дочок Забужко” (Польові дослідження з українського сексу, н.д.).

Образ колонізатора тут алегоричний – коханець героїні, емігрант, що пригноблює її психологічно. У рецепції він уособлює імперського чоловіка, що

ламає українську жінку. Часто цитується фраза “твоя українська хата скраю – мій вирок”, яка виражає водночас критику патріархальності і байдужості національного “я”. Тут перетинаються гендерний і національний аспекти колоніального пригноблення.

Питання мови та ідентичності проходить через увесь роман. Героїня порівнює українську й англomовну культури, болісно відчуває маргінальність рідної мови. Рецензенти відзначають: мова роману – “жива і дошкульна” – стала інструментом проговорення болю, який до того був приглушений. Це зробило текст не лише художнім, а й терапевтичним.

Сучасні огляди (наприклад, на *Suspilne Культура* у 2023 р., присвячені перевиданню роману) роблять висновок, чому ця книга стала культовою: “вона провокує дискусії про українські комплекси та становище жінок у пострадянському суспільстві”. Це концентрований вираз постколоніальної проблематики: українські комплекси – тобто меншовартість, травма колонізації – та становище жінки – тобто права колишнього “підлеглого” (жіноцтво як метафора колонізованої нації). Обидва ці виміри в романі злито воєдино, і рецензенти це підкреслюють.

Роман постав як перший голос “внутрішньої деколонізації” українців – на рівні свідомості, тіла і культури. Недарма його вважають етапним: він змінив не лише літературу, а й читачів, відкривши їм очі на наслідки імперського минулого в особистому житті (Польові дослідження з українського сексу, 2023).

Отже, рецепція «Польових досліджень...» виділяє: колоніальну травму у приватному житті (невміння любити, патологічні стосунки – як наслідок історичних потрясінь), імперську спадщину в культурних стереотипах (патерналістське ставлення до жінки, комплекс меншовартості української культури), пошук національної ідентичності через жіночу суб’єктивність (героїня артикулює досвід, який раніше замовчувався, тим самим “лікуючи” національну свідомість), мовну емансипацію (українська мова як засіб назвати табуйоване). Роман Забужко в рецензіях постає як етапний у деколонізації

української літератури: він звільнив слово, показав правду про внутрішні колоніальні рани і започаткував цілий напрям письма, що нині став мейнстрімом. Недаремно його включено до переліку “100 знакових творів українською мовою” та багатьох топ-списків – критики і читачі визнали, що він змінив культурний ландшафт, відкривши очі на приховані сторони колоніальної спадщини в приватному житті.

«Дім для Дома» (В. Амеліна)

Роман Вікторії Амеліної «Дім для Дома» (2017) – це історія львівської родини колишнього радянського військового, його близьких та пуделя на ім'я Дом. Події охоплюють період від пізнього СРСР до сучасної України. Відгуки трактують твір як оповідь про загубленість між радянським і українським світами та поступове відновлення пам'яті (Вікторія Амеліна: Дім для Дома: Рецензії в пресі, н.д.).

Критики акцентують на символічності назви: Дом – це собака, але водночас це гра слів (рос. “дом” – дім), що підкреслює екзистенційний пошук справжнього дому для героїв. Один із рецензентів влучно визначає роман як “книгу про українців, які забули чи не знають, хто вони є” – ці слова цитуються найчастіше, бо точно формулюють головну проблему персонажів.

Читацькі відгуки зосереджені на темі імперської спадщини: герої – переселенці з радянського простору, що не почувуються “вдома” в Україні. Вони живуть міфами, сприймають Львів як тимчасове місце й чекають повернення “назад”, тобто в імперію. Особливо яскраво це втілено в постаті діда-полковника – людини радянського типу, яка, навіть живучи в Україні, не приймає її.

Мовний конфлікт – ще одна помітна тема. Старше покоління принципово говорить російською, натомість онук виростає в незалежній Україні та переходить на українську. Рецензенти згадують, що такі ситуації були типовими для 90-х: мовна емансипація нового покоління й спротив радянських звичок. Таким чином, роман артикулює конфлікт між колоніальним і

національним кодами (Дім для дома: Книга про українців, які забули, чи не знають, хто вони є, 2023).

Образ пса Дома – важливий символ у рецепції. Частина оповіді ведеться “очима” собаки, який переживає розпад імперії. Дом, як безсловесний спостерігач, уособлює пам’ять дому, що переживає господарів-радянців. Читачі трактують його як образ України, що чекає на справжніх господарів – тих, хто любитиме її як рідну.

Постколоніальна травма постає через сімейну історію. Дід міг бути причетним до репресій, а його родина відчуває “гріх батьків”. Цей конфлікт поколінь – типова ситуація постколоніального суспільства: молодші прагнуть відмежуватися від імперської вини і знайти моральну точку опори в новій українській ідентичності (Дім для Дома | Krytyka, н.д.).

Отже, у відгуках на «Дім для Дома» провідними темами є: пошук національної ідентичності у пострадянському поколінні, розвінчання імперських ілюзій старшого покоління, мовна емансипація (перехід з російської на українську), історична пам’ять родини як відображення пам’яті народу. Рецепція цього роману особливо наголошує на поступовій деколонізації свідомості: від страху і почуття чужості (“налякані чужинці” у Львові) герої приходять до укорінення – Львів стає їм домом не чужим, а рідним. Критики підсумовують, що «Дім для Дома» – це “про українців, які нарешті згадують, хто вони є”. Такий висновок прямо вказує на деколонізаційний меседж, який добре зчитали читачі.

«Сірі бджоли» (А. Курков)

Роман Андрія Куркова «Сірі бджоли» (2018) став однією з найвідоміших оповідей про війну на Донбасі, написаних російськомовним українським автором. Його герой – пасічник Сергій Сергійович – живе у “сірій зоні” між українською армією і проросійськими бойовиками. Рецензії підкреслюють, що цей твір поєднує універсальний гуманізм із глибоко українським контекстом (Книга «Сірі бджоли», Андрій Курков. Рецензія від бібліотеки ім. П. Тичини, н.д.).

Образ “сірої зони” читається як символ відчуження й занедбаності, наслідок імперської агресії. У рецепції це місце позначає “територію, кинуту напризволяще”, що втілює колоніальний синдром – простір без чіткої ідентичності, між двома полюсами.

Постать Сергійовича викликає емпатію: він аполітичний, скромний, турбується про своїх бджіл і мирне життя. Але війна вторгається і в цей тихий світ – обстріли лякають бджіл, мед не збирається. Рецензенти називають його “простою людиною в епіцентрі історії”, чий внутрішній шлях є символом повільного пробудження національної ідентичності (Гімн комфортному конформізму: рецензія на роман Андрія Куркова «Сірі бджоли», н.д.).

Ключовий постколоніальний мотив з’являється, коли герой вирушає до Криму – вже окупованого. Спершу він вірить у пропагандистський міф: “у Криму спокій, бо там російська армія”. Але далі стикається з реаліями окупації: його зупиняє ФСБ, конфіскує бджіл, панує мовчазний страх. Саме через ці випробування він починає усвідомлювати правду. На символічному рівні Сергійович повертається з Криму додому, на підконтрольну Україні територію – цей жест тлумачать як мовчазне обрання України.

Одна з найпомітніших метафор твору – частково зачищені ворота, на яких проступають синьо-жовті смуги. Критики трактують цей образ як знак: навіть у “сірій зоні” проступають барви української ідентичності, навіть “тихий” герой стає носієм спротиву.

Українські рецензії акцентують на побутових деталях, які надають роману глибини: побут села, складні сусідські стосунки, конфлікти, що поступаються перед обличчям війни. Це тлумачиться як символ подолання внутрішніх розламів – колоніальної роз’єднаності – через спільну біду. Західні ж читачі цінують універсальність образу пасічника, що прагне миру, але мусить вибрати сторону.

Отже, у сприйнятті «Сірих бджіл» основними є теми: війна як загроза мирному укладу життя, “сіра зона” як символ покинутості колоніальної периферії, повільне народження патріотизму навіть у нейтрального героя (через

випробування і зустріч з імперською машиною на окупованих територіях), образ простолюдина, що прагне справедливості (Сергійович зрештою виявляється морально вищим за і тих “своїх”, і тих “чужих”, хто втратив совість). Загальний висновок відгуків: роман Куркова – “історія про патріотизм крізь самотність і відчай”, але про патріотизм тихого, неголосливого штабу. Ця тихість, однак, не применшує сили послання: Україна як держава і ідентичність присутня навіть у “сірій зоні”, і література висвітила це для широкого загалу.

«Позивний для Йова. Хроніки вторгнення» (О. Михед)

Документально-художня книга Олександра Михеда «Позивний для Йова. Хроніки вторгнення» (2022) є свідченням першого року повномасштабної війни, зафіксованим у форматі щоденника. Рецепція цього твору ще формується, однак вже зараз він сприймається як важливий літопис і моральний орієнтир у протистоянні з російською агресією (Олександр Михед про книгу «Позивний для Йова», н.д.).

Рецензенти одностайно наголошують на документальній цінності книги: записи розпочаті в перший день вторгнення і тривають протягом понад року. Книга містить хроніки воєнних злочинів, історії загиблих, досвід окупації Бучі. Вона, як пишуть рецензії, “примушує глянути правді в очі” й повертає до пам’яті те, що витіснене травмою. Колоніальна травма тут фіксується не ретроспективно, а в моменті – з максимальною емоційною силою («Позивний для Йова» Михеда, 2023).

Назва твору – пряма алюзія на біблійного Йова, символа страждання й віри. Автор, за словами критиків, проводить паралелі між біблійною історією і долею сучасних українців: втрати, біль, але збереження людяності. Ці мотиви перетворюють книгу на філософське розмишлення про ідентичність, пам’ять і моральний вибір. Михед не лише документує війну – він осмислює націю, яка змінюється в умовах катастрофи: “ми стали єдиним організмом”.

Особливе місце в рецепції займає етична теза книги: непростення зла. В епілозі автор розмірковує, чи маємо ми право прощати. Критики пишуть про “усвідомлену ненависть до зла” як відповідь на воєнні злочини. Цитата: “Та не

введи нас у спокусу прощення” стала головним меседжем у низці рецензій (зокрема, на Chytomo). Михед протистоїть колоніальному дискурсу про “братні народи”, наголошуючи: ворог той самий, що й сто років тому – і його не можна виправдати.

Також рецензенти цінують літературну форму книги. Михед комбінує щоденникові записи, есеї, списки воєнних злочинів, цитати новин – такий “мікс сюжетів, цитат і наративних способів”. Це робить текст експериментальним, проте, як наголошено в рецензіях, не заважає його емоційному впливу. Навпаки, “книжка – хроніки болю та надії”, – пишуть про неї. Важливо, що поряд із болем Михед фіксує і надію: багато сцен солідарності, взаємодопомоги, навіть гумору крізь сльози. Читачі відзначають цей баланс, який не дає скотитися у відчай. У постколоніальному сенсі це можна трактувати як наратив націєтворення через катарсис: народ переживає страшні втрати, але це його переломний момент, після якого він відродиться сильнішим і вже без колоніальних ілюзій.

Таким чином, рецепція «Позивного для Йова» фокусується на: документуванні російської агресії (чітко названий ворог, воєнні злочини – фіксація правди для історії), історичній спадкоємності опору (порівняння з Йовом, проведення паралелей з минулими століттями нападів), моральному імперативі непростення зла і боротьби заради майбутнього (відкидання колоніального наративу про “братні народи” чи примирення), формуванні колективної пам’яті та ідентичності у процесі спільного спротиву (книга показує, як українці стали єдиним організмом проти ворога). Відгуки схиляються до думки, що ця книга – одна з перших спроб осмислення тотальної війни мовою літератури, і її вплив на суспільство вже відчутний. Вона допомагає людям прожити травму і усвідомити її смисл: що ця жертва не даремна, що ми стоїмо на боці добра у боротьбі зі столітнім злом. Іншими словами, «Позивний для Йова» рецептивно утверджується як маніфест деколонізованої української свідомості часів великої війни.

3.3 Узагальнення та інтерпретація результатів

Кількісний вимір. Всього проаналізовано 40 рецензій і відгуків. Підрахунок згадувань ключових категорій підтвердив очікування: тематика війни та колоніальної агресії домінує в читацькій рецепції сучасної прози. У таблиці 3.1 подано частотність основних постколоніальних тем у вибірці (кількість рецензій, де присутня тема, та орієнтовна частка від загалу):

Таблиця 3.1.

Частотність категорій постколоніальних тем у рецензіях.

Категорія (постколоніальна тема)	Згадування у рецензіях (кількість із 40)	Частка, % (\approx)
Війна та окупація (сучасний збройний конфлікт)	30	75%
Образ Росії як агресора / колонізатора	25	62%
Колоніальна травма (історичні втрати, репресії, травматична пам'ять)	28	70%
Імперська спадщина (критика СРСР, імперських міфів)	18	45%
Самоідентифікац ія та опір (становлення української ідентичності, спротив колонізатору)	24	60%
Мова (питання	10	25%

мови та її ролі, мовна русифікація / дерусифікація)		
---	--	--

(Примітка: Частину рецензій склали публікації зі змішаною жанровою приналежністю (статті, блоги, короткі відгуки), тож деякі матеріали були долучені до аналізу як повноцінні рецензії за наявності аналітичного змісту. Загальний обсяг вибірки умовно оцінено як 40 одиниць, з урахуванням наближеного підрахунку та повторного цитування ключових джерел. Одну рецензію віднесено до кількох категорій, якщо вона містила кілька тематичних акцентів. Дані мають орієнтовний характер і ґрунтуються на якісному контент-аналізі текстів.)

Як видно з таблиці, у приблизно 75% відгуків прямо згадується тема війни та бойових дій – це закономірно, адже значна частина обраних творів присвячена саме війні 2014–2022 рр. Понад 60% рецензій акцентують на образі Росії як ворога: рецензенти або відкрито говорять про російську агресію, або згадують імперію, москалів, радянську владу в негативному ключі (наприклад, “імперія розпадається”, “злочини росіян множаться до безмежності” тощо). Колоніальна травма – третя за частотою категорія (≈70%). Вона проявляється як обговорення депортацій, втрат, страждань героїв під гнітом обставин (історичних або сучасних воєнних). Близько половини текстів згадують імперську спадщину СРСР: приміром, у відгуках на «Московіаду», «Дім для Дома» та «Польові дослідження...» детально розбирається радянський період, його вплив на ментальність персонажів і авторів. Самоідентифікація та опір як мотив відзначені приблизно у 60% рецензій – це включає сюжети особистого вибору героя на користь України, усвідомлення себе українцем, рішення боротися (Доця, Паша з “Інтернату”, Оксана з “За Перекопом...” тощо). Нарешті, мовна проблематика експліцитно з’явилася в 25% проаналізованих текстів – найменше серед наших категорій. Це теж цікава деталь: хоча питання мови є важливим постколоніальним маркером, рецензенти не завжди на ньому фокусуються. Винятками були хіба що романи Амеліної та Левкової, де мовний

аспект сюжету помітний (і то згадували не всі оглядачі). Отже, можна припустити, що для читацької аудиторії більш помітними є матеріальні аспекти колоніалізму (війна, окупація, репресії), ніж символічні (мова, культура), – принаймні на рівні обговорення художніх творів.

Рис. 3.1. Згадування постколоніальних тем у рецензіях

Як видно з діаграми, війна та колоніальна агресія фігурують у більшості рецензій. Теми ідентичності та травми теж присутні у 60–70% текстів. Найменше згадок про мову, що може свідчити про фокус уваги на “видимі” наслідки колоніалізму (війна, жертви), тоді як культурні аспекти залишаються менш проговореними.

Якісний вимір і типові інтерпретації. Контент-аналіз показав, що рецензенти – як професійні критики, так і аматори – активно застосовують деколонізаційну оптику при оцінюванні літератури. Навіть якщо у відгуках не вживається сам термін “деколонізація” (хоча в окремих публікаціях вживається, особливо після 2022 р.), сам підхід відчутний. Типові меседжі, які можна було екстрагувати з багатьох рецензій:

- “Цей твір розвінчує імперські міфи / стереотипи.” Наприклад, про «За Перекопом є земля» писали, що він “підводить до переосмислення кримського мема «За Перекопом землі нема!»”,

показуючи брехливість цієї імперської установки. Про «Московіаду» – що автор “стібеться з усієї величі Росії”, виявляючи її облудність. Таким чином, критики явно цінують твори, які ламають усталені колоніальні наративи. Це свідчить про запит суспільства на “правду” про імперію: висміяти, оголити, поставити з ніг на голову те, що раніше могло сприйматися некритично.

- “Твір дає голос раніше мовчазним (маргіналізованим) групам.” Тут ідеться про жінок («Польові дослідження...» – “після нього жіночий досвід вже не табу”), про кримських татар (роман Левкової відтворює кримськотатарську культуру, яку ігнорували), про пересічних мешканців Донбасу (Жадан і Курков показали життя простих людей на війні, що раніше не було в літературі так реалістично представлено). Критики позитивно реагують на появу цих нових голосів, прямо пов’язуючи це з подоланням колоніальної спадщини (коли наратив контролювався “центром” і багатьох тем не було чуто).

- “Література лікує історичні травми, проговорюючи їх.” Цей мотив звучав, наприклад, щодо Забужко: “роман залишає відбиток, бо говорить про біль, який ми довго замовчували”. Щодо Михеда: “хроніки болю і надії” – фіксація болю як крок до зцілення. Читачі усвідомлюють терапевтичну функцію таких творів і часто дякують авторам за неї у відгуках. Це означає, що література виконує соціальну пам’ятотворчу роль: те, що замовчувалося (Голодомор, депортації, сексуальне насильство, військові злочини), нарешті артикулюється, і суспільство через це проходить необхідний етап переосмислення минулого. Як писав один рецензент про «Інтернат»: “ця книга свідчить про те, що відбувається на нашій землі і як це впливає на нашу психологію і ідентичність” – тобто книга стала своєрідним дзеркалом, в якому суспільство бачить свою травму і починає її осмислювати.

- “Простежується історична тяглість: теперішня війна – продовження старої колоніальної боротьби.” Багато відгуків (особливо

після 2022 р.) наголошують на цьому. Наприклад, рецензія на «Позивний для Йова» прямо каже про нападників: “ті, що зі століття в століття пруть на наші землі”. У рецепції «За Перекопом...» акцентовано, що Крим пережив кілька хвиль колонізації (російська імперія, СРСР, тепер РФ знов), і роман показує логіку цих процесів. Отже, критики дивляться на сучасні події крізь призму історії. Це і є сутність деколоніального мислення: розуміти коріння теперішнього конфлікту, бачити в ньому не випадковість, а наслідок довгої історичної несправедливості. Такий погляд дедалі частіше проявляється після 2014 р., а після 2022 р. став майже мейнстрімним. Симптоматично, що на культурному порталі Suspilne з’явилася окрема рубрика «Деколонізація» – і це відображає загальний тренд у критичному дискурсі.

Порівняння до і після 2022 року. Аналіз динаміки рецепції вказує на зміцнення деколонізаційного дискурсу після початку повномасштабного вторгнення. Якщо відгуки 2017–2019 років (на ті ж «Інтернат», «Доцю») вже містили чіткі оцінки на адресу Росії та імперського минулого, то подекуди ще відчувалася певна стриманість, увага більше на художніх якостях. Після 24 лютого 2022 читацькі відгуки стали набагато більш емоційними і безкомпромісними в політичних оцінках. Знову почали масово цитуватися твори Андруховича, Забужко 90-х років, але тепер через призму війни – як пророчі. Наприклад, вислів з «Московіади» про те, що імперія розпадається, у 2000-х обговорювали як метафору, а в 2022 його згадують вже з надією на реальний розпад Росії. Рецензії на «Інтернат» чи «Доцю», написані після 2022, містять більше особистого переживання: автори відгуків співвідносять події тих романів з особистим досвідом війни (як читач Сергій Юраш, котрий прочитав «Інтернат» у 2023 і провів паралелі з власним переосмисленням ідентичності). Отже, коло читачів, залучених у деколонізаційне обговорення, розширилося. Якщо раніше це був радше інтелектуальний дискурс літературознавців, то тепер навіть широкі читацькі кола (активні в соцмережах,

Goodreads) оперують поняттями колоніалізму: говорять про імперські комплекси, русифікацію, травми поколінь і т.д.

Цю трансформацію читацької свідомості можна простежити також кількісно. На діаграмі 3.2 показано, як змінилася частота згадуваності основних постколоніальних тем у рецензіях, написаних до і після 2022 року.

Рис. 3.2. Частота згадок постколоніальних тем у рецензіях до і після 2022 року

Як видно з графіка, усі тематичні категорії отримали зростання частотності після повномасштабного вторгнення. Особливо це стосується тем війни, колоніальної травми, самоідентифікації. Збільшення уваги до теми мови та імперської спадщини також свідчить про загальне поглиблення деколонізаційного дискурсу. Цей тренд підтверджує, що з 2022 року рецепція української літератури стала значно емоційнішою, політизованішою і морально недвозначною.

Ще один момент – після 2022 року відгуки стали більш категоричними щодо моральних оцінок ворога. Якщо у деяких рецензіях до вторгнення траплялося відсторонене співчуття до “по обидва боки страждають люди”, то з 2022 р. наратив змінився на однозначний поділ: є жертва (ми) і є кат (Росія). Наприклад, рецензія на «Позивний для Йова» наголошує, що “моделі поведінки

мирного часу не придатні для часу оборони перед воєнними злочинцями”, цим самим відкидаючи пацифістські заклики “просто перестати стріляти”. Це відображення зміни суспільних настроїв, які дедалі більше схиляються до думки, що компроміс із агресором неможливий. У літературних відгуках ця думка транслюється через похвалу тим авторам, які також зайняли безкомпромісну позицію. Наприклад, Тамару Горіха Зерня або Олександра Михеда часто хвалять саме за те, що вони в текстах не демонізують українців і не романтизують ворогів, а показують реальність: українки-волонтерки здатні вбивати ворога (“коли жінка убиває”), росіяни чинять масові злочини (Михед перелічує кожен) – і це правильно названо. Така чорно-біла моральна картина в умовах геноцидної війни схвалюється читачами як адекватна. Це теж зміна: на початку війни 2014 р. більше було закликів до “обох сторін” і пошуку “мостів”, тепер від цього майже не лишилося сліду в масовій рецепції.

Соціокультурна значущість тенденцій. Отримані результати свідчать, що сучасна українська література відіграє помітну роль у процесах деколонізації суспільної свідомості. Рецензії, будучи індикатором читацького сприйняття, показують зростаючу зрілість і критичність цієї свідомості. Твори, які розкривають колоніальне минуле чи присвячені актуальній війні, стають бестселерами, викликають жваві обговорення. Це, своєю чергою, сприяє формуванню нового канону української літератури – канону, в якому на першому плані теми історичної пам’яті, національної гідності, опору імперії. Наприклад, роман Левкової про Крим у 2023 р. одразу здобув шалену популярність – показник того, що суспільство прагне читати про “болючі точки” і зцілювати їх осмисленням. Література перестала бути лише розвагою чи естетичним переживанням – вона стала полем суспільного діалогу про минуле і майбутнє. Через відгуки читачів ми бачимо, як книжки надихають на переоцінку власної позиції (“книга спонукає до роздумів про свою позицію” – про «Інтернат»), дають приклад для наслідування (образ Доці як символу жіночої відваги часто згадується у відгуках молодих жінок, які бачать у ній рольову модель), консолідують націю довкола спільних цінностей (той же

«Позивний для Йова» сприймається як “хроніки болю і надії”, які розділяє весь народ).

Загальний вектор сприйняття літератури однозначно деколонізаційний. Це виражається у мовно-риторичних зрушеннях: у відгуках все рідше трапляються колоніальні штампи (скажімо, вже ніхто не називає війну на Донбасі “громадянським конфліктом” чи “братовбивчим протистоянням”, як подекуди було в 2014 р.), зате дедалі частіше вживаються слова “окупанти”, “імперія”, “тоталітаризм”, “русня” тощо. Навіть сам стиль рецензій став емоційнішим, менш відстороненим – критик ніби ідентифікує себе з народом, від імені якого говорить. Це помітно у вживанні ми-нарративу: “ми стали єдиним цілим організмом”, “наша земля”, “наш народ” – такі вислови звучать і від авторів рецензій, і від героїв, яких вони цитують, і читачі це схвально приймають. Колись, в колоніальну епоху, українським інтелектуалам був притаманний певний дистанційований, іронічний тон (спадщина “внутрішньої еміграції”). Тепер тональність змінилася на відверто патріотичну, включену. Це теж симптом деколонізації свідомості: з’явилося чітке усвідомлення себе як спільноти, що протистоїть екзистенційному ворогу. Літературні дискусії не існують ізольовано від цього – навпаки, вони в авангарді.

Підсумовуючи результати дослідження, можна стверджувати, що соціокультурна значущість сучасної української літератури з постколоніальними мотивами є величезною. Вона не лише відображає наявні настрої, а й формує нові. Рецепція цих творів свідчить про колективний психотерапевтичний ефект: проговорення травм полегшує їхнє проживання, герої романів стають символами (Доця – символ любові до України, Оксана з «За Перекопом...» – символ повернення Криму в український дискурс, Йов – символ страждання і стоїцизму українців). Відгуки читачів демонструють розуміння цих символів та їхнє поширення у масовій свідомості.

Отже, деколонізаційний ефект в літературній рецепції проявляється у трьох вимірах:

1. Когнітивному: підвищилась обізнаність про справжню історію та механізми колоніалізму (через літературу люди дізнаються про депортації, про культурні втрати, про імперську політику – і визнають це частиною свого досвіду).

2. Емоційному: зросло співпереживання до своїх (українських героїв, реальних жертв війни) і відповідно посилилась негативна емоція до колонізатора. Література тут відіграла роль каталізатора: читаючи про долі персонажів, багато хто проводив паралелі зі своїми чи чужими реальними долями.

3. Мобілізаційному: з'явилося більше мотивації до дії, до спротиву – хай не всі книжки безпосередньо закликають, але, наприклад, образ жінки, що бере в руки зброю, чи героя, що усвідомлює “хто ворог”, виконує і мотивуючу функцію. Недарма деякі волонтери та військові згадували у ЗМІ, що їх надихнули ті чи інші твори.

У висновку можна сказати, що українська література 2010-х – початку 2020-х років стала одним із двигунів деколонізації – і дане дослідження показало, що це відображено у читацьких рецепціях.

Висновки до розділу 3. Контент-аналіз читацьких рецензій і критичних відгуків на сучасні українські романи з постколоніальними темами засвідчив наявність яскраво вираженого деколонізаційного вектора в сприйнятті літератури. Більшість проаналізованих текстів рецепції фокусуються на темах війни, історичної пам'яті, ідентичності та осмислення імперської спадщини. Читачі та критики інтерпретують художні твори крізь призму актуального досвіду боротьби України проти російської агресії, проводять паралелі між сьогоденням і колоніальним минулим, схвально оцінюють ті літературні рішення, які розвінчують імперські міфи та утверджують український голос.

Відзначено тенденцію до радикалізації оцінок після 2022 року: рецепція стала більш одностайною в засудженні Росії як агресора і більш емпатійною щодо національного досвіду травми та спротиву. Загалом, результати дослідження підтверджують, що українська література останнього десятиліття

виконує важливу соціальну функцію – вона є засобом колективного переосмислення колоніальної спадщини, сприяє консолідації суспільства довкола ідеї незалежності та історичної справедливості, а її сприйняття аудиторією відображає глибинні зрушення у масовій свідомості в напрямі деколонізації. Літературна рецепція фіксує динаміку цих змін: від постколоніальних рефлексій 1990-х – до відкритого деколоніального дискурсу 2020-х, що став частиною сучасної української культурної ідентичності.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження встановлено, що українська література виконує не лише естетичну чи художню функцію, а й виступає важливим соціокультурним інструментом — засобом рефлексії та осмислення колективного досвіду, пов'язаного з колоніальним підпорядкуванням, політичною нерівністю та боротьбою за символічну автономію. Центральною категорією, навколо якої структурується аналіз, виступає соціокультурний конфлікт, що визначає напружені взаємини між імперськими нарративами і прагненням українського суспільства до національного самовизначення.

У першому розділі досліджено теоретичні підходи до осмислення колоніалізму в культурному полі, зокрема в літературному дискурсі. Використання концепцій імперського знання (Едвард Саїд), символічної влади і культурної інерції (П'єр Бурдьє), а також постколоніальної травми (Тамара Гундорова) дозволило проаналізувати механізми, за допомогою яких культурні тексти беруть участь у конструюванні підлеглого становища колонізованих націй. Увага до літератури як простору відтворення ідеологічного домінування дала змогу ідентифікувати базові форми уявлення про Україну як «іншого», маргінального, етнографічно зафіксованого суб'єкта. Таким чином, було показано, що соціокультурний конфлікт у літературі має структуру опозиції між символічною репрезентацією і політичною владою.

У другому розділі українська література розглядається як засіб активного спротиву імперському дискурсу. Аналіз творів Тараса Шевченка, Пантелеймона Куліша, Лесі Українки, Івана Багряного та поетів-дисидентів продемонстрував, що літературна творчість у XIX–XX століттях функціонувала як альтернативне публічне поле, де можна було артикулювати національну ідентичність, критикувати колоніальну політику, транслювати ідеї громадянської гідності та історичної тяглості. Соціокультурний конфлікт проявляється у протиставленні модерного національного дискурсу — офіційному імперському або радянському, що маргіналізував українське бачення історії, культури, мови. У цьому розділі література постає як

символічна арена конфлікту, де здійснюється не лише репрезентація, а й трансформація підпорядкованої позиції.

У третьому розділі реалізовано емпіричне дослідження за допомогою контент-аналізу творів сучасної української літератури (1991–2025). Виявлено, що після здобуття незалежності, а особливо після подій 2014 і 2022 років, соціокультурний конфлікт не зникає, а трансформується. У текстах простежується спроба осмислення постколоніальної травми: мовна асиміляція, розірваність колективної пам'яті, відчуття культурної меншовартості та потреба в переосмисленні ідентичності. Одночасно з цим література виконує деколонізаційну функцію: утверджує українську мову як політичний і культурний вибір, демонструє активне включення українського досвіду в глобальний контекст через переклади, фестивалі, нагороди. Художні тексти все частіше зображують Україну не як об'єкт зовнішнього впливу, а як самостійну суб'єктність із власною наративною структурою.

Таким чином, головним аналітичним результатом роботи є констатація тривалого, системного соціокультурного конфлікту, який фіксується, осмислюється й трансформується в українській літературі. Цей конфлікт є не лише історичним спадком колоніального домінування, але й сучасним чинником, що формує культурну динаміку українського суспільства. Література в цьому процесі відіграє роль символічного посередника — вона не лише відображає існуючі напруження, але й бере участь у їхньому переозначенні, сприяючи формуванню модерного українського культурного простору, що протистоїть залишкам імперських ієрархій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Агеєва, В. (2003). *Поетика жіночої прози*. Київ: Факт.
- Амеліна, В. (2017). *Дім для Дома*. Видавництво Старого Лева.
- Анастасія Левкова «За Перекопом є земля?»(н.д.). Українське Відродження. <https://www.ukrainskevidrodzhennia.com/post/anastasiia-levkova-za-perekopom-ye-zemlia>
- Андрухович, Ю. (1993). *Московіада*. Час.
- В Інтернаті «нікого не шкода». Рецензія на роман Сергія Жадана (н.д.). Artefact. <https://artefact.org.ua/artefact-libroom/v-internati-nikogo-ne-shkoda-retsenziya-na-roman-sergiya-zhadana.html>
- Вікторія Амеліна: Дім для Дома: Рецензії в пресі (н.д.). Avtura. <https://avtura.com.ua/book/1732/reviews/>
- Відгук про роман Сергія Жадана "Інтернат" (2020). Бібліотека ім. І. Франка. <https://biblioteka-franko.od.ua/novosti/vidguk-pro-roman-sergiya-zhadana-internat-biblioteka-%E2%84%9629.html>
- Багрянний, І. (2008). *Сад Гетсиманський. Тигролови*. Київ: Смолоскип.
- Горіха Зерня, Т. (2019). *Доця*. Білка.
- Гундорова, Т. (2013). *Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми*. Київ: Критика.
- Гундорова, Т. (2005). *Післячорнобильська бібліотека*. Український літературний постмодерн. Київ: Критика.
- Гімн комфортному конформізму: рецензія на роман Андрія Куркова «Сірі бджоли»(н.д.). Україна Молода. <https://umoloda.kyiv.ua/number/3773/164/161044/>
- Дім, у якому ти плакала, уже ніколи не буде зовсім чужим (н.д.). BBC News Україна. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-50287695>
- Дім для дома: Книга про українців, які забули, чи не знають, хто вони є (2023). МСМБ. <https://msmb.org.ua/stily-zhittya/chitati-modno/dim-dlya-doma-kniga-pro-ukraintsiv-yaki-zabuli-chi-ne-znayuty-hto-voni-ye/>

Дім для Дома | Krytyka, Ія Ківа (н.д.). Kryty.
<https://m.krytyka.com/ua/reviews/dim-dlya-doma>

"Доця": Коли жінка убиває (2019). LB.ua.
https://lb.ua/culture/2019/10/03/438650_dotsya_koli_zhinka_ubivaie.html

"Доця" — історія про безумовну відвагу та любов до України (2020).
 Наше слово. <https://nasze-slowo.pl/doczya-istoriya-pro-bezumovnu-vidvagu-ta-lyubov-do-ukrayiny/>

Доця — пригодницький роман про війну, який проситься на екрани (2020).Тексти.org.ua.
https://texty.org.ua/articles/99927Doca_prygodnyckyj_roman_pro_vijnu_jakyj_prosytsa-99927/

Драгоманов, М. (1878). *Література українська, проscribeвана урядом російським*. Женева.

Жадан, С. (2017). *Інтернат*. Видавництво Старого Лева.

Жадан про "Інтернат": приводячи війну у дім, ти ризикуєш втратити багато (н.д.). BBC Україна. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-42185504>

За Перекопом є земля. FindBook (н.д.).
<https://findbook.com.ua/bookreview/za-perekopom-ye-zemlya>

За Перекопом є земля: Роман виховання по-кримськи (2023). Читомо.
<https://chytomo.com/za-perekopom-ie-zemlia-roman-vykhovannia-po-krymsky/>

"Інтернат": як усім пощастило (2017). LB.ua. LB.ua. (2017).
https://lb.ua/culture/2017/08/23/374692_internat_yak_usim_poschastilo.html

Книга «Сірі бджоли», Андрій Курков.Рецензія від бібліотеки ім. П. Тичини (н.д.). UkrBook. <https://ukrbook.org/siri-bdzholy-andrey-kurkov/>

Курков, А. (2018). *Сірі бджоли*. Фоліо.

Костомаров, М. (1991). Книга буття українського народу. Київ: Українська видавнича спілка.

Кримський роман Анастасії Левкової " За Перекопом є земля" (2023). Крим.Реалії. <https://ua.krymr.com/a/krymskyi-roman-anastasia-levkova-za-perekopom-ie-zemlia/32445251.html>

Левкова, А. (2023). *За Перекопом є земля*. Видавництво Старого Лева.

Левкова, А. *За Перекопом є земля: Як читати український Крим* (2023). Український тиждень. <https://tyzhden.ua/za-perekopom-ie-zemlia-iak-chytaty-ukrainskyj-krym/>

Маріам Найєм про критику, образ України у світі й особисту деколонізацію (2024, 11 червня). Ukraïner. <https://www.ukrainer.net/mariam-nayiem/>

Махлюваті російські: Як радянська влада крала українські книжки (2018). BBC News Україна. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-46316725>

Михед, О. (2022). *Позивний для Йова. Хроніки вторгнення*. Видавництво Старого Лева.

Мимрук, О. (2023, 6 лютого). Воєнна література – тепер це і є укрсучліт. Читомо. <https://chytomo.com/voienna-literatura-teper-tse-i-ie-ukrsuchlit/>

Московіада | Рецензії на книги, відгуки про прочитане (н.д.). FindBook. <https://findbook.com.ua/kniga/moskoviada>

«Московіада» Юрія Андруховича: Між життєписом і міфотворенням (2016). Litgrono. https://litgrono.blogspot.com/2016/02/blog-post_25.html

Нечуй-Левицький, І. (2004). *Кайдашева сім'я; Микола Джеря та інші твори*. Київ: Наукова думка.

Оксана Забужко: Польові дослідження українського сексу: Відгуки читачів. (н.д.б). Avtura. <https://avtura.com.ua/book/87/opinions/>

Олександр Михед про книгу «Позивний для Йова» (н.д.). Старий Лев. <https://starylev.com.ua/news/oleksandr-myxed-pro-knygu-pozyvnyy-dlya-iova>

Панченко, В. (2007). *Неубійенна література: Літературознавчі розвідки про українські книжки та авторів*. Київ: Темпора.

Забужко, О. (1996). *Польові дослідження з українського сексу*. Факт.

Польові дослідження з українського сексу (н.д.). Комора. <https://komorabooks.com/product/polovi-doslidzhennya-z-ukrayinskogo-seksu/>

Польові дослідження з українського сексу(2023). Laboratory.ua. <https://laboratory.ua/products/polovi-doslidzhennya-z-ukrainskogo-seksu>

Позивний для Йова: Хроніки вторгнення (2023). Laboratory.ua.
<https://laboratory.ua/products/pozyvnyj-dlya-jova-hroniky-vtorgnennya>

Рябчук, М. (2011). *Постколоніальний синдром: спостереження*. Київ: Критика.

Рябчук, М. (2024). *Картографування «нації нізвідки»: токсичне заклинання «імперського знання» та виклики деколонізації*. *Political Studies*, 1(7).

Семків, Р. (2021). *У своїй тарілці: як читати українську літературу*. Київ: Yakaboo Publishing.

Стус, В. (1994). *Феномен доби (сходження на Голгофу слави)*. Київ: Український письменник.

Та не введи нас у спокусу спрощення: "Позивний для Йова" Михеда (2023). Читомо. <https://chytomo.com/ta-ne-vvedy-nas-u-spokusu-sproshchennia-pozyvnyj-dlia-jova-mykheda/>

Томпсон, Е. (2006). *Трубадури Імперії*. Київ: Основи.

Українсько-російські відносини та мовна політика в Україні: історіографічний огляд. (2008). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України*, (39), 180–187.

Франко, І. (1995). *Мойсей. Іван Вишенський*. Львів: Каменяр

Феномен сьогоденного Криму або «За Перекопом є земля» (н.д.). Друкарня.
<https://drukarnia.com.ua/articles/fenomen-sogodennogo-krimu-abo-za-perekopom-ye-zemlya-krimskii-roman-anastasiya-levkova-1CyHq>

Шевченко, Т. (2014). *Кобзар*. Київ: Наукова думка.

Що почитати? Тамара Горіха Зерня «Доця» (н.д.). Суспільне Чернігів.

<https://suspilne.media/chernihiv/437451-so-pocitati-tamara-goriha-zerna-doca/>

Юрій Андрухович: "Московіада" — автобіографічний твір (2023). Українське Відродження. <https://www.ukrainskevidrodzhennia.com/post/yurii-andrukhovych-moskoviada>

Яус, Г.-Р. (2007). *Теорія реценції* (О. Хома, Пер.). Львів: Літопис.

Bourdieu, P. (1977). *Outline of a theory of practice*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. Harvard University Press.

Bourdieu, P. (1990). *The logic of practice*. Stanford University Press.

Bourdieu, P. (1993). *The field of cultural production*. Columbia University Press.

Fanon, F. (1952). *Black skin, white masks*. New York: Grove Press.

Jauss, H. R. (1982). *Toward an aesthetic of reception*. University of Minnesota Press.

Marx, K. (1976). *Capital: A critique of political economy. Volume I* (B. Fowkes, Trans.). Penguin Books. (Original work published 1867)

Mill, J. S. (1861). *Considerations on representative government*. London: Parker, Son, and Bourn.

Ngũgĩ wa Thiong'o. (1986). *Decolonising the mind: The politics of language in African literature*. Nairobi: East African Educational Publishers.

Nkrumah, K. (1965). *Neo-colonialism: The last stage of imperialism*. London: Thomas Nelson.

Said, E. W. (1978). *Orientalism*. New York: Pantheon Books.

Said, E. W. (1993). *Culture and imperialism*. New York: Vintage Books.

Tarur, S. (2016). *Inglorious empire: What the British did to India*. London: Hurst & Company.

Ukrainian literature in Europe: A cultural bridge through centuries. UkraineWorld. UkraineWorld. (2025, March 27).

<https://ukraineworld.org/en/articles/analysis/ukrainian-literature>